

Om idéburna organisationers särart & mervärde

En forskningskartläggning

Första tematiska studien, november 2010

Karin Gavelin, Anders Kassman och Charlotte Engel
Ersta Sköndal högskola

Publicerad av Överenskommelsen
Grafisk formgivning av Maria Loohufvud
ISBN 978-91-978983-1-7
www.overenskommelsen.se

Förord

DETTA ÄR DEN FÖRSTA tematiska studien inom ramen för arbetet med Överenskommelsen mellan regeringen, idéburna organisationer inom det sociala området och Sveriges Kommuner och Landsting.

Överenskommelsen mellan dessa parter undertecknades i oktober 2008 och huvudmålet är att stärka de idéburna organisationernas självständighet och oberoende roll som röstbärare och opinionsbildare, samt att stödja framväxten av en betydligt större mångfald av utförare och leverantörer inom hälso- och sjukvården samt omsorgen.

Överenskommelsen innehåller både en gemensam vision och gemensamma principer, samt en presentation av de olika åtaganden som parterna gjort för att på ett konkret sätt visa hur var och en bidrar till den gemensamma målsättningen. Överenskommelsen utvärderas med en fristående uppföljningsstudie som publiceras en gång per år samt en årlig och öppen uppföljningskonferens. För att belysa och reflektera över vissa frågor som berör idéburna organisationer, det sociala området och överenskommelsen genomförs även tematiska studier. Denna första tematiska studie handlar om vilken "särart" och vilket "mervärde" som idéburna organisationer tillskrivs och vilken grund det finns för dessa argument. Det är en kartläggning och analys av svensk och internationell forskning som berör detta tema.

Ersta Sköndal högskola står för innehållet i rapporten. Studien är genomförd av forskare på enheten för forskning om det civila samhället i samarbete med högskolans informationscentrum för forskning om civilsamhället CivLib. Docent Marie Nordfeldt har varit ansvarig för studien. Karin Gavelin har varit huvudförfattare och övriga medverkande har varit Anders Kassman, Charlotte Engel, Ulf Hammare samt Göran Bostam.

Studien är ett viktigt bidrag för att inkludera vetenskapliga underlag och analyser i utvecklingen av såväl policy som praktik på ett sätt som utmanar, inspirerar och fördjupar en konstruktiv diskussion.

Parternas gemensamma arbetsgrupp

Innehåll

3 Förord

5 Innehåll

7 Inledning

9 Rapportens upplägg

11 Syfte och metod

12 Urvalet av forskningsstudier till översikten

15 Språkbruk

16 Om forskningsområdet

21 Kvantitativ översikt av 43 forskningsstudier

21 Vilka länder fokuserar studierna på?

21 Vilka organisationsformer ingår i studierna?

22 Vilka perspektiv utgår studierna från?

23 Jämförande studier

29 Forskningsstudiernas innehåll och resultat

30 Värdegrundens betydelse för verksamhet och medarbetare

34 De idéburna organisationernas bemötande av brukare

41 De idéburna organisationerna som innovatörer

43 De idéburna organisationerna som röstbärare

44 Effektivitet och kvalitet i de idéburna verksamheterna

46 Vinster på samhällsnivå

49 Sammanfattning och diskussion

50 Värdegrunden gör en subtil skillnad

50 Idéburna verksamheter erbjuder ofta ett annat bemötande

51 Oklart om innovationsförmåga

51 Få studier granskade opinionsbildning och inverkan på samhällsutvecklingen

52 Metodproblem begränsar studier av effektivitet & kvalitet

52 Framtida forskningsbehov

57 Referenser

Inledning

UNDER DE SENASTE ÅREN har förutsättningarna för det civila samhället och dess organisationer genomgått stora förändringar. Sedan 2001 har frågor som rör föreningslivet ett eget politikområde: *Politiken för det civila samhället*, som bland annat verkar för att förbättra samverkan mellan offentlig sektor och idéburna organisationer¹ och för att stärka de idéburna organisationernas möjligheter att påverka politiken.

Samtidigt har uppmärksamheten och intresset för idéburna sociala insatser ökat i samhället. Ideella organisationer, stiftelser och icke-vinstdrivande företag betraktas allt mer som viktiga aktörer inom välfärdsområdet. Runt år 2004–2005 ledde detta till att en grupp organisationer² efterfrågade en tydligare och mer direkt relation mellan staten och de idéburna organisationerna. Ansträngningarna fick gehör och 2007 inbjöd regeringen ett nittiototal organisationer till en dialog med avsikten att utveckla gemensamma principer för arbetsrelationerna mellan regeringen och den ideella sektorn. Som motiv till dialogen uppgav regeringen bland annat en önskan om att uppmärksamma och stärka den ideella sektorns roll i samhället samt att öka mångfalden av utförare inom det sociala området (*Regeringskansliet 2009*). Detta arbete kulminerade hösten 2008 i undertecknandet av en överenskommelse mellan regeringen, idéburna organisationer inom det sociala området³ och Sveriges Kommuner och Landsting.

Uttalanden och förhoppningar om den positiva roll som de idéburna organisationerna kan spela i samhället är vanligt förekommande i såväl de idéburna organisationernas egna publikationer som akademiska och politiska texter. Bland annat talas det om ideella och idéburna organisationer som viktiga drivkrafter för att bryta socialt utanförskap, främja

1 Begreppet idéburna organisationer hänvisar till organisationer inom den ideella sektorn och den kooperativa rörelsen (*Regeringskansliet 2009*).

2 Bland andra Forum för Frivilligt Socialt Arbete (www.socialforum.se) och Famna (www.famna.org).

3 Det sociala området syftar till regeringens utgiftsområden 9–12: Hälsovård, sjukvård och social omsorg; ekonomisk trygghet vid sjukdom och handikapp; ekonomisk trygghet vid ålderdom; samt ekonomisk trygghet för familjer och barn (*Regeringskansliet 2009*).

demokratiskt engagemang, skapa socialt kapital och utveckla innovativa lösningar på samhällsproblem (*Regeringskansliet 2009, Forum för Frivilligt Socialt Arbete 2006, Kendall 2003, Reinfeldt 2006, Svenska missionsrådet 2010*). Dessa uttalanden bottenar ofta i antaganden och förhoppningar om att de idéburna organisationerna är och gör någonting annorlunda än vad som kan ske inom verksamheter i offentlig eller privat regi. De förväntas ha en särart och ett mervärde: goda egenskaper som just de idéburna organisationerna besitter och som saknas i offentliga eller privata verksamheter (*Hultén & Wijkström 2006*).

Följden av att så mycket vikt idag läggs vid de socialt inriktade idéburna organisationernas särart, både som nyckelingrediens för den egna legitimiteten och som garant för välfärdsstatens kvalitet och mångfald, är emellertid en tendens att idealisera denna status. Flera olika forskare har varnat för att diskussionen om särart riskerar att utvecklas till ett mytologiserande och romantiserande av idéburna organisationers roll och betydelse i samhället (*Abzug 2007, Trudeau 2008, Kendall 2003, Andersén m.fl. 2003*). Risken är att en grupp verksamheter som egentligen inte har så mycket gemensamt – i många fall är den enda gemensamma nämnaren att de inte tillhör vare sig den privata eller offentliga sfären – används för att konstruera en skenbild av en enhetlig sektor. Denna bild bygger på generaliseringar dels om de idéburna organisationerna som grupp, dels om de offentliga och privata verksamheter som de ställs i motsats till (*Kendall 2003*).

Risken är vidare att dessa generaliseringar bottenar i antaganden som är föråldrade eller rent av felaktiga. Som exempel kan ges det antagande som ibland görs om att idéburna organisationer är oberoende från staten och kommersiella intressen. Trots den vikt som läggs vid sektorns självständighet så bygger dessa antaganden sällan på objektiva granskningar av enskilda organisationers faktiska relation till myndigheter, eller hur graden av oberoende påverkas av politiska och ekonomiska skeenden (*Abzug 2007, Trudeau 2008*).

Ett annat exempel är antagandet att avsaknaden av vinstintresse medför vissa positiva egenskaper såsom ett mer humant bemötande av brukare. Vissa forskare menar att sådana antaganden bygger på felaktiga generaliseringar om både vinstdrivande och icke-vinstdrivande aktörers prioriteringar och agerande (*Kendall 2003*). Ytterligare en tolkning av särartsbegreppet i en mer positiv riktning är att även om det utgör en social och språklig konstruktion som hänvisar till något som inte "finns" i essentiell mening så kan det ändå bidra till människors upplevelse av en verksamhet och därmed positivt påverka dess utfall (*Sundgren i Andersén m.fl. 2003, Wuthnow m.fl. 2004*).

Mot bakgrund av dessa diskussioner kan man konstatera att behovet av bättre kunskap om socialt inriktade idéburna organisationers faktiska särart och mervärde är stort. Denna studies bidrag är att identifiera, kartlägga och granska den empiriska forskning som idag finns inom detta område. Detta görs för att belysa vilka teman som berörs i den existerande forskningen och var kommande forskningssatsningar bör riktas om man i framtiden ska kunna uttala sig med större säkerhet om socialt inriktade idéburna organisationers – eventuella – särart och mervärde.

Studien finansierades av det kansli som inrättades 2009 för att följa upp och sprida kunskap om *Överenskommelsen mellan regeringen, idéburna organisationer inom det sociala området och Sveriges Kommuner och Landsting*.⁴

Rapportens upplägg

Rapporten inleds i nästa avsnitt med en genomgång av studiens syfte och metod samt en översikt av några av de svårigheter som kännetecknar forskningen inom detta område. I nästföljande två avsnitt presenteras en kartläggning av det empiriska underlag som användes i översikten och en redovisning av innehållet och resultaten i dessa studier. Därefter avslutas rapporten med en sammanfattning, diskussion och förslag på framtida forskningsområden.

.....
4 Se information på www.overenskommelsen.se.

Syfte och metod

SYFTET MED DENNA kunskapsöversikt är att kartlägga och granska det empiriska stödet för olika antaganden om att socialt inriktade idéburna organisationer har en särart och ett mervärde som skiljer dem från deras offentliga och privata motsvarigheter. Genom en bred internationell litteraturgenomgång kompletterad med en översikt av svensk forskning sökte vi svar på följande frågor:

- Vilken empirisk forskning finns om socialt inriktade idéburna organisationers särart och mervärde?
- Finns jämförelser mellan offentliga, idéburna och privata sociala insatser och vad visar de?
- Vilka särskilda problem finns för forskningen om särart och mervärde?
- Vilka forskningsbehov finns inom området?

En kunskapsöversikt inom ett så brett område som detta måste göras med vissa begränsningar för att ge ett tydligt bidrag till den pågående diskussionen om de idéburna organisationernas särart och mervärde. I detta fall avgränsades sökningarna till empirisk forskning som granskar idéburna organisationers eventuella särart och mervärde och vad detta i så fall betyder för organisationerna och för dem de möter.

Med empirisk forskning avses studier där man samlat in ett eget undersökningsmaterial. Det kan röra sig om exempelvis intervjuer eller enkäter till organisationsföreträdare, anställda, frivilliga eller brukare. Vi inkluderade även ett par tidigare översikter som tydligt refererar direkt till tidigare empiriska undersökningar. De empiriska undersökningar som baseras på egna undersökningsmaterial utgör en viktig grund för att pröva och kritiskt granska underlaget för diskussionen och den teoretiskt baserade forskningen kring idéburna organisationers särart och mervärde. Utan empirisk prövning riskerar såväl forskning som diskussion att bli både subjektiv och svårtillgänglig.

För att svara på frågan om huruvida idéburna organisationer har en särart och ett mervärde som skiljer dem från andra sökte vi efter jämförelser mellan offentliga, idéburna och privata sociala insatser. Begreppen särart och mervärde är relativa och belyses därför bäst i jämförande undersökningar. Det är svårt att avgöra om en organisation bidrar till mervärde utan att ställa den i relation till andra liknande organisationer. Att en organisation har en särart innebär att den skiljer sig från andra. Jämförande undersökningar mellan offentliga, idéburna och privata sociala insatser utgör därför den bästa grunden för att pröva om och i så fall hur de skiljer sig åt.

Urvalet av forskningsstudier till översikten

Urvalet av forskningsstudier som ligger till grund för översikten skedde i flera steg för att garantera en god täckning av ämnesområdet. I det första steget gjordes sökningar efter relevanta studier i vetenskapliga databaser. Eftersom det inte finns någon svensk motsvarighet till de internationella vetenskapliga databaserna gjordes de första sökningarna i engelskspråkiga databaser. Sökningarna utfördes i fem artikeldata-baser⁵ samt en databas med akademiska uppsatser och avhandlingar.⁶ Urvalet begränsades i detta första steg till texter publicerade från 1980 och framåt.

Eftersom begreppsparat särart och mervärde (Hultén & Wijkström 2006) är relativt nytt inom den svenska civilsamhällsforskningen och dessutom saknar direkt motsvarighet i den internationella litteraturen användes en mycket bred sökstrategi. Sökningarna baserades på ett antal begrepp som översattes till engelska och i möjligaste mån till databasens egna ämnesord. Ämnesord är ord som de ansvariga för databaserna använder för att kategorisera innehållet i olika artiklar och de utgör därför en väsentlig sökhjälp. I de flesta fall kunde de engelska begrepp som motsvarade eller anknöt till begreppen särart och mervärde inte fångas in med ett enda ämnesord utan flera olika ord kombinerades. I vissa fall fanns inga lämpliga ämnesord som täckte sökbegreppen och då användes de översatta sökorden direkt.

Tabell 1 illustrerar sökbegrepp, sökord och ämnesord som användes i sökningar i databasen Academic Search Elite. Sökningarna i de övriga fem databaserna genomfördes på ett likartat sätt.

5 Academic Search Elite, SocIndex, Project MUSE, Social Work Abstracts, JSTOR

6 ProQuest Dissertations and Thesis

TABELL 1.

Sökbegrepp och använda ämnesord i Academic Search Elite.

Sökbegrepp	Ämnesord	Sökord som inte utgör ämnesord
Sociala tjänster	Human services Social service Public welfare Charities	
Ideell sektor	Nonprofit organizations Voluntarism Religious institutions Volunteers	Third sector
Offentlig sektor	Public sector	
Privat sektor	Private sector	
Samarbete mellan privat och offentlig sektor	Mixed economy Public-private sector cooperation	
Mervärde	Social values Values Pluralism Value added Surplus value Social impact Social change	Diversity Variety Added value
Jämförande studier	Comparative studies	
Organisationernas självförståelse	Ideology Compassion Social-capital (sociology)	Reciprocity Voice Inclusion Exclusion Advocacy
Övrigt		Community Communitarian Wicked problem(s)

Sammanfattningsvis kan det första steget beskrivas som en omfattande sökning av fältet för att fånga in vetenskapliga arbeten som uppmärksammade uttryck och begrepp som i olika grad tangerade innebörden i det svenska begreppsparet "särart och mervärde". Det första stegets sökningar resulterade i 1588 träffar.

Med denna breda sökning som bas genomfördes i ett andra steg genomläsningar av artiklarnas sammanfattningar. Denna genomläsning utfördes av två forskare oberoende av varandra. Deras respektive analyser av artiklarnas sammanfattningar lades i nästa skede samman och

det visade sig att en majoritet av de totalt 98 utvalda texterna fanns på båda forskarnas resultatlistor. I ett mindre antal fall, där det inte fanns en direkt samstämmighet om texten, fördes en diskussion varpå texten avfördes eller tillfördes den slutliga resultatlistan. Genom att forskarna på detta sätt satte sig in i de vetenskapliga artiklarna kunde ett stort antal arbeten som låg utanför studiens syften och innebörden av det svenska begreppsparat "särart och mervärde" sorteras bort.

Utöver de utvalda artiklarna beställdes också tre avhandlingar som dock visade sig omöjliga att få levererade. De 98 utvalda artiklarna i fulltext kom att utgöra översiktens primära arbetsmaterial.

TABELL 2.

Antal analyserade sammanfattningar av artiklar från olika artikeldatabaser.

Databas	Analyserade sammanfattningar
Academic Search Elite	226
SocIndex	185
Social Work Abstracts	188
Project MUSE	304
JSTOR	493
ProQuest Diss & Thesis	192
Totalt	1588

I arbetets tredje steg utförde en tredje forskare en genomgång av de 98 artiklarna. Ett ytterligare urval gjordes. Denna gång eftersöktes empiriska studier baserade på egeninsamlat material som direkt eller indirekt berörde översiktens kärnfrågor om särart och mervärde. I detta urval identifierades 33 studier.

Slutligen kompletterades denna internationella översikt med en sökning efter svensk litteratur om idéburna organisationers särart och mervärde. Eftersom det inte finns någon svensk motsvarighet till de internationella vetenskapliga databaserna gjordes istället sökningar i biblioteksdatenbanken Libris och det relativt nya skandinaviska akademiska arkivet Diva.

För att komplettera dessa sökningar gjordes vidare en genomgång av relevanta studier som forskarna redan kände till, samt dessas referenslistor. Sammanlagt identifierades på så sätt sex svenska empiriska studier om idéburna organisationers särart och mervärde inom det sociala området. Ett litet antal ytterligare internationella studier identifierades också genom diskussioner inom forskargruppen. Sammanlagt

har totalt 41 empiriska studier ingått i kunskapsöversikten. Dessutom ingick två litteraturgenomgångar med fokus på empirisk forskning.

Språkbruk

I Sverige har det de senaste åren skett förändringar i begrepps användningen kring den grupp verksamheter som här kallas idéburna organisationer. I samband med *Överenskommelsen mellan regeringen, idéburna organisationer inom det sociala området och Sveriges Kommuner och Landsting* beslöt de anslutna organisationerna att de som grupp skulle benämnas *idéburna organisationer*. Andra begrepp, såsom ideella organisationer eller frivilligorganisationer, ansågs inte tillräckligt inkluderande för att beskriva den brokiga grupp som deltagit i förhandlingarna (*Regeringskansliet 2009*). Enligt *Överenskommelsen* avser begreppet idéburna organisationer:

”Organisationer inom den ideella sektorn och den kooperativa rörelsen. Organisationerna kan vara vinstdrivande och har generellt någon form av mer allmänmänniska uppdrag, utan att vara statliga eller kommunala. De är självstyrande och har ofta inslag av idealitet samt bedrivs ofta med en ideologisk medvetenhet.”⁷

Det ökade användandet av begreppen *idéburen* och *civilsamhälle* under de senaste åren har medfört en viss glidning i hur dessa organisationer tolkas i både forskningen och politiken. Det finns en tendens att under dessa benämningar inte bara samla en brokig skara organisationer utan också de egenskaper som tillskrivs dem. Det talas således om den idéburna sektorns särart och mervärde, utan närmare hänsyn till skillnaderna mellan organisationerna inom sektorn och de olika kvaliteter och resultat som de erbjuder. Exempelvis hänvisar regeringen i sin inledning till *Överenskommelsen* till de idéburna organisationernas ”demokratiska funktion” och dess roll som ”röstbärare och opinionsbildare”, trots att idéburna organisationer enligt definitionen varken behöver vara demokratiskt uppbyggda eller ägna sig åt röstbärande verksamhet.

Det bör också noteras att varken idéburna organisationer eller civilsamhälle ännu är vedertagna begrepp bland alla de organisationer som anses ingå i dessa kategorier. Många organisationsrepresentanter föredrar andra benämningar för att beskriva sin organisation och sektorstillhörighet, och vissa är uttalat obekväma med att de sammankopplas med helt andra typer av organisationer under dessa termer (*Gavelin 2010*).

.....
7 www.overenskommelsen.se

I denna rapport används i huvudsak det bredare begreppet *idéburna organisationer*. Undantag görs i hänvisningar till uppgifter som specifikt rör frivilligorganisationer, religiösa rörelser eller någon annan underkategori, där begreppet idéburen skulle ge en felvisande bild.

Om forskningsområdet

Alla forskningsfält ställs inför olika problem. I arbetet med denna kunskapsöversikt står de empiriska studiernas resultat och slutsatser i fokus, men samtidigt kan också en avsaknad av forskningsresultat utgöra en viktig slutsats i sig. Många fenomen är svåra att belysa för forskningen och ofta vill beslutsfattare, de som arbetar, är frivilliga eller utnyttjar olika sociala verksamheter ha klarare och tydligare besked än vad forskningen förmår att ge. Vi vill därför beskriva några områden som försvårar arbetet för de forskare som granskar just särarten och mervärdet inom den idéburna sociala verksamheten och som därmed har försvårat arbetet med att finna relevanta studier för denna översikt.

Forskningsvariation

Den empiriska forskning som rör de idéburna organisationernas särart och mervärde spänner över flera olika ämnesområden och innefattar ett stort antal skilda metoder och ansatser. Detta medför svårigheter för översikter som denna, som har för avsikt att först identifiera relevanta studier och sedan analysera och dra generaliserbara lärdomar från deras resultat.

I ett liknande uppdrag där de amerikanska forskarna Mark Schlesinger och Bradford Gray (2006) analyserade forskning som jämförde vinstdrivande och icke-vinstdrivande sjukvårdsutförare konstaterade författarna att mångfalden i tillvägagångssätt när det gällde statistisk teknik, variabler och urval som fanns representerade inom forskningen i det närmaste garanterade variationer i resultat. De menade att det nästan för varje mätbar variabel fanns forskning som pekade åt olika håll: att icke-vinstdrivande organisationer gav de bästa resultaten, att vinstdrivande alternativ var bättre eller att det inte fanns någon mätbar skillnad mellan sektorerna.

Schlesinger och Gray varnade emellertid för att man inte bör låta sig förblindas av denna tillsynes stora variation i resultat. Istället menade de att skillnaderna i metod och inriktning mellan discipliner gör att resultaten kan te sig mer inkonsekventa än vad de egentligen är. Det är inte förrän man samlar tillräckligt många studier och i analysen också tar hänsyn till ett antal andra faktorer, till exempel förändringar i finansieringsformer över tid, som man kan se de konsekventa skillnader

som författarna menade finns mellan de olika sektorerna. Att göra en så grundlig genomgång av svensk forskning är dock i dagsläget inte möjligt eftersom det inte finns tillräckligt många relevanta studier.

Mångfald

Det finns en stor mångfald av idéburna organisationer inom det sociala området, något som ofta betraktas som en tillgång för både sektorn och samhället. Tyvärr medför denna mångfald svårighet för den utvärderingsforskning som strävar efter att särskilja resultaten inom en organisation från en annan. Det är svårt för forskare att finna organisationer som liknar varandra i storlek och inriktning men som skiljer sig i det man vill utvärdera, exempelvis effekten av sektorstillhörighet eller ägandeform på olika utfall. Det betyder i sin tur att det kan vara svårt att åstadkomma ett tillräckligt stort urval av studieobjekt för att göra en tillförlitlig jämförelse mellan aktörer i olika sektorer.

Att många organisationer är små, har begränsad ekonomi och i vissa fall drivs helt av ideell arbetskraft kan också det innebära problem för forskningen eftersom det av tids- och resursbrist kan vara svårt för organisationsrepresentanter att medverka i undersökningar (*Boddie & Cnaan 2006, Grettenberger m.fl. 2006*). Dessutom finns det anledning att tro att de program eller organisationer som tar sig tid att medverka i undersökningarna är mer lyckade än andra. Detsamma gäller när personal hjälper till att välja ut respondenter bland brukare eller medlemmar, vilket ofta är den enda praktiska möjligheten i studier av små program. Det finns då en risk att de som intervjuas är mer positiva till verksamheten än övriga deltagare (*Grettenberger m.fl. 2006*). Forskare som ska jämföra en idéburen verksamhet med motsvarande i en annan sektor måste därför först finna kontrollobjekt som i storlek och inriktning lämpar sig för jämförelser och sedan ta hänsyn ett antal andra faktorer som kan tänkas påverka forskningsresultaten (*Wuthnow m.fl. 2004*).

Geografisk spridning

Denna kunskapsöversikt omfattar forskning från länder med stora olikheter i samhällsförhållanden och i relationerna mellan offentlig sektor, privat sektor och idéburna organisationer. Förutom från Sverige finns undersökningar från bland annat USA, Storbritannien, Australien, Israel, Singapore och Kina. De politiska, kulturella och organisatoriska skillnaderna mellan dessa länder och Sverige är naturligtvis stora, vilket betyder att man måste vara försiktig med att dra slutsatser om den svenska kontexten utifrån dessa resultat.

Till exempel skiljer sig länderna åt avseende vilken rättsstatus olika organisationsformer har, graden av professionalisering inom ideell sektor, i vilken utsträckning idéburna organisationer utför offentligt finansierade välfärdstjänster samt till vilken grad regeringen stödjer idéburna social verksamhet (*Appleton 2005, Lundström & Wijkström 1997*).

Mätbarhet

Många socialt inriktade idéburna organisationer prioriterar att arbeta mot komplexa mål som rör stora samhällsförändringar, som integration och social rättvisa, eller mot "mjuka" utfall, som att brukare ska få tillgång till ett socialt sammanhang eller hjälp till bättre självkänsla (*Söderholm & Wijkström 2002, Wuthnow m.fl. 2004*). Problemet för forskningen är att dessa typer av mål är mycket svåra att mäta. Det är sällan möjligt att fastställa en enskild organisations bidrag till större samhällsförändringar eftersom detta kräver mycket långsiktiga, omfattande och sofistikerade studier. Om de "mjuka" utfallen på individnivå uppnås är en subjektiv bedömningsfråga som är svår att operationalisera och mäta systematiskt. Om man exempelvis frågar brukare om deras erfarenheter av och syn på verksamheten så måste man vid analysen ta hänsyn till ett antal andra faktorer som kan tänkas påverka deras svar: Har de själva valt verksamheten och i så fall varför? Vad ställer de upplevelsen i relation till? I vilket sammanhang deltar de i undersökningen? (*Nordfeldt & Söderholm 2002; Wuthnow m.fl. 2004*)

Följden av dessa svårigheter är att många utvärderingar av idéburna sociala verksamheter istället fokuserar på att mäta variabler som bättre lämpar sig för kvantitativa undersökningar. Det kan röra sig om olika processmått, som antalet och typen av klienter eller medlemmar som organisationen kommer i kontakt med, vilka administrativa processer och servicenormer som används, och så vidare (*Söderholm & Wijkström 2002*). Krav på denna typ av utvärdering har blivit allt vanligare under nittio- och tjugohundratalet och är ofta inbyggda i de service- eller bidragsavtal som organisationerna ingår med sina finansörer (*Jess 1998, Johansson 2005*).

Några forskare varnar emellertid för att det ligger en risk i att utvärdera idéburna verksamheter enligt samma mått som andra typer av organisationer. De menar att det finns en risk att organisationerna allt mer formar sina verksamheter efter de mål som utvärderas och tappar fokus från de aspekter som skiljer dem från andra aktörer (*Goode 2006, Kendall & Knapp 2000, Söderholm och Wijkström 2002*). Som exempel pekar de svenska forskarna Johan Söderholm och Filip Wijkström på den amerikanska sjukhusmarknaden, där det blivit allt svårare att

skilja privata och icke-vinstdrivande sjukhus åt eftersom deras resultat under lång tid utvärderats enligt samma marknadsmodeller. De drar slutsatsen att om man antar att ideella organisationer bidrar med någonting annorlunda än andra aktörer, så måste också principerna man använder för att utvärdera verksamheterna vara annorlunda (*Söderholm & Wijkström 2002*).

En annan dimension av mätbarhetsproblemen är att det kan vara svårt att avgöra hur man på ett övergripande plan ska förhålla sig till resultaten av forskning som jämför idéburna sociala verksamheter med aktörer inom andra sektorer. Om det exempelvis saknas empiriska belägg för ett visst påtalat mervärde så kan det ha flera orsaker: att ingen har försökt mäta mervärdet, att det inte går att mäta systematiskt, eller att mervärdet inte förekommer i det aktuella sammanhanget. Följaktligen behöver inte avsaknaden av forskningsresultat betyda att mervärdet inte existerar. Till exempel är det möjligt att ett mervärde eller särdrag existerar som en social och språklig konstruktion, att det inte "finns" i essentiell mening men ändå bidrar till människors upplevelse av en verksamhet och därmed till dess resultat (*Wuthnow m.fl. 2004, Sundgren i Andersén m.fl. 2003*).

Gunnar Sundgren skriver i en granskning av folkbildningens särart "att det visserligen inte finns en bestämd särart som kan empiriskt beläggas ... men att omständigheterna som inramar dessa bidrar till den positiva upplevelsen hos deltagarna." Han menar att särartsföreställningen fyller en central funktion i folkbildningsorganisationernas självbild, vilket också kan påverka upplevelsen av verksamheterna för de som kommer i kontakt med dem (*Sundgren i Andersén m.fl. 2003*). Att dra slutsatsen att särartsföreställningen är oviktig eftersom den inte ger utslag i forskningen vore alltså fel; istället behövs nya utvärderingsmetoder som belyser de mer eller mindre subtila effekterna av idéburna organisationers särdrag. Dessa tankegångar ligger bakom utvecklandet av nya metoder för att mäta kvaliteten i idéburna sociala verksamheter som just nu pågår på olika håll i Sverige.⁸

8 Exempelvis inom Famna (www.famna.org), Idéburna organisationers samordningsgrupp (www.ideburna.se), Socialdepartementet (www.regeringen.se/sb/d/12124/a/130403) och Stockholms läns utvecklingspartnerskap för den sociala ekonomin (www.slup.se/default.asp?p_id=377&top_p_id=15)

Kvantitativ översikt av 43 forskningsstudier

DET KUNSKAPSUNDERLAG som ingår i översikten består av 41 empiriska studier⁹ baserade på forskarnas eget primärmaterial samt två litteraturstudier där forskarna analyserar resultaten från tidigare empiriska undersökningar. Dessa 43 studier representerar en stor variation i frågeställningar, ansatser, fokus och metoder. Dessutom innefattar kunskapsunderlaget två betydande ojämnheter: det innehåller en stor överrepresentation av studier från USA och i denna kategori också en överrepresentation av studier som fokuserar på religiöst baserade idéburna organisationer (faith-based organizations). Nedan presenteras en kvantitativ översikt av kunskapsunderlaget. I nästa avsnitt följer en sammanfattning av studiernas innehåll och resultat.

Vilka länder fokuserar studierna på?

Den geografiska spridningen av forskningsmaterialet är mycket ojämn. Majoriteten av studierna, 25 stycken, har sin fokus på USA. De övriga 18 studierna innefattar sex svenska undersökningar, sju brittiska, en vardera från Australien, Kanada, Israel och Kina/Singapore (samma studie), och en jämförande undersökning som granskar data från flera EU-länder.

Vilka organisationsformer ingår i studierna?

Studierna granskar ett stort antal olika organisationsformer, från etablerade välfärdsutförare som icke-vinstdrivande sjukhus och hem för vård av missbrukare till små, ideellt drivna lokala föreningar. En stor andel av studierna, 13 stycken, handlar om organisationer som drivs på religiös grund, samtliga från USA. Merparten av studierna fokuserar på organisationer som är helt eller delvis bemannade av avlönad personal snarare än volontärer. Endast tre av de 43 studierna har särskilt fokus på frivilligt arbete eller organisationer som drivs helt

⁹ Två artiklar i kartläggningen rör samma studie från olika perspektiv (*Smith & Sosin 2001 och Sosin & Smith 2006*).

ideellt. Det är värt att notera att studiematerialet i detta avseende inte speglar situationen i Sverige, där en stor andel av arbetet som utförs inom idéburna organisationer görs av volontärer.¹⁰

Studierna skiljer sig mycket åt i omfång. Tolv studier omfattar färre än fem organisationer eller projekt medan fyra studier omfattar fler än 100 organisationer. En av dessa (*Kearns 2006*) är en enkätundersökning till 230 organisationer i Pennsylvania, USA, med syftet att granska skillnaderna mellan religiöst baserade och icke-religiösa idéburna organisationer. En annan (*Cnaan m.fl. 2004*) är en intervjuundersökning av religiösa församlingars roll i socialt arbete som omfattar 1 392 amerikanska församlingar. De två övriga är de studier som presenteras i Jeremy Kendalls (*2003*) bok *The Voluntary Sector* där intervjudata kombineras med enkätdata från ett stort antal organisationer i Storbritannien. Fyra artiklar uppger inte hur många organisationer som ingått i studien, och fem berör inte enskilda organisationer alls. De övriga 20 studierna omfattar 6–89 organisationer eller projekt.

Vilka perspektiv utgår studierna från?

Bland de studier som ingått i kunskapsöversikten ryms en bredd av perspektiv och infallsvinklar. Merparten av studierna fokuserar på subjektiva omdömen, det vill säga vad anställda, volontärer och brukare anser vara organisationernas utmärkande egenskaper. Grovt talat sticker två huvudperspektiv ut: studier som fokuserar på hur brukarna bemöts i den idéburna verksamheten, och de som analyserar hur anställda och volontärer upplever organisationen. I den klassificering som presenteras i tabell 3 är dessa två kategorier avgränsade på följande vis:

- Brukarperspektiv hänvisar till studier där brukares upplevelser av och synpunkter på en verksamhet är i blickpunkten, oavsett om urvalspopulationen består av brukare eller om denna information har samlats in på andra sätt.
- Anställdas/volontärers perspektiv hänvisar till studier som antingen lyfter fram anställda/volontärers syn på den idéburna verksamheten som arbetsplats eller där fokus ligger på andra frågor men där anställda/volontärer utgör urvalspopulationen och resultaten därmed baserats på deras svar.

¹⁰ I den svenska ideella sektorn som helhet utförs omkring 24 procent av arbetsinsatserna av avlönad personal. Detta kan jämföras med Frankrike och Storbritannien där motsvarande siffror är 45–50 procent och Irland där omkring 80 procent av arbetsinsatserna i ideell sektor utförs av avlönad personal. Det bör dock noteras att det sociala området ser något annorlunda ut: socialt inriktade ideella organisationer tenderar att använda avlönad personal i högre grad än organisationer verksamma inom andra områden (*Wijkström & Lundström 2002*).

Av de 43 studierna i kunskapsunderlaget innefattar elva i någon mån ett brukarperspektiv och 29 innefattar anställdas/volontärers perspektiv. Bland dessa överlappar nio båda kategorierna; de analyserar alltså både brukares och anställdas/volontärers synpunkter eller erfarenheter.

Bland de studier som inte faller inom endera kategorin finns bland annat forskning som försökt att objektivt utvärdera kvaliteten och effektiviteten i de idéburna verksamheterna, exempelvis genom ekonomiska eller hälsorelaterade variabler. Det är värt att notera att trots den vikt som läggs vid de idéburna organisationernas betydelse för samhället i stort, exempelvis deras roll i främjandet av socialt kapital och aktivt medborgarskap, så har vi funnit mycket lite empirisk forskning som rör dessa dimensioner. Sannolikt har detta att göra med de svårigheter som finns när det gäller att mäta enskilda organisationers inverkan på större samhällsförändringar som diskuteras i avsnitt 2.

Jämförande studier

Begreppen särart och mervärde är relativa: de syftar till hur en verksamhet skiljer sig från en annan. För att granska idéburna organisationers faktiska särart och mervärde krävs därför studier som jämför dem med organisationer i offentlig eller privat regi. Vi har funnit åtta studier som innehåller jämförelser mellan idéburna och privata verksamheter och tio studier som jämför idéburna och offentliga verksamheter. Av dessa överlappar sju de två kategorierna, det vill säga de innehåller jämförelser mellan idéburna organisationer, offentliga verksamheter och privata aktörer.

I kunskapsunderlaget finns också tio studier där jämförelser görs mellan religiöst baserade och icke-religiösa idéburna organisationer. Övriga studier innehåller inga jämförelser mellan olika sektorer utan fokuserar endast på idéburna organisationers egna aktiviteter.

TABELL 3.

 Kartläggning av det empiriska underlaget.¹¹

Författare	Publiceringsår	Fokusland	Referegranskad artikel	Baserad på primärmaterial	Baserad på sekundärmaterial	Antal organisationer/projekt (oavsett sektor) som ingår i studien
Appleton, L.	2005	EU	•	•		Uppges ej
Barman, E.A.	2002	USA	•	•		1
Bozzo, S.L.	2000	Kanada	•	•		Studien berör inte enskilda organisationer
Burke, S.C.	2005	USA	•	•		2
Campbell, D. & Glunt, E.	2006	USA	•	•		40
Cnaan, R.A. m.fl.	2004	USA	•	•		1392
Ebaugh, H.R. m.fl.	2003	USA	•	•		89
Elson, P.R.	2006	UK	Arbetsrapport	•		78
Epstein, W.	1988	USA	•	•		22
Garland, D.R. & Chamiec-Case, R.	2005	USA	•	•		Uppges ej
Gibbons, J. & Thorpe, S.	1989	UK	•	•		2
Goode, J.	2006	USA	•	•		1
Grettenberger, S.E. m.fl.	2006	USA	•	•		Uppges ej
Gustafson, A.	2006	Sverige	Avhandling	•		3
Hodge, D.R.	2000	USA	•	•		4
Hultén, P. & Wijkström, F.	2006	Sverige	Myndighetspublikation	•		16
Isett, K.R. & Provan, K.G.	2009	USA	•	•		42
Jess, K.	1998	Sverige	Arbetsrapport	•		3
Kearns, K.P.	2006	USA	•	•		230
Kendall, J.	2003	UK	Bok	•	•	Uppges ej
Kendall, J.	2003	UK	Bok	•	•	Uppges ej
Mack, M., Uken, R. & Powers, J.	2006	USA	•	•		Uppges ej
Matsunaga, Y. & Yamauchi, N.	2004	USA	•	•		Studien berör inte enskilda organisationer

¹¹ Notera att två artiklar i kartläggningen rör samma studie från olika perspektiv: Smith & Sosin 2001 och Sosin & Smith 2006. Referensen Kendall (2003) uppges två gånger i tabellen eftersom den presenterar två relevanta studier i separata kapitel (kapitel 7 och 8).

Brukarperspektiv	Anställdas /volontärers perspektiv	Jämför idéburna organisationer och privat sektor	Jämför idéburna organisationer och offentlig sektor	Jämför religiöst baserade och icke-religiösa idéburna organisationer	Fokuserar särskilt på religiöst baserade organisationer	Fokuserar särskilt på frivilligt arbete	Berör samarbeten/ relationer mellan idéburnen och offentlig sektor
	•						•
							•
•	•			•			•
					•		•
	•			•	•		
	•			•			•
	•						•
					•		
•			•			•	
	•				•		•
•	•			•	•		
•	•			•	•		
	•	•	•				•
•	•	•	•				•
							•
			•				•

forts. TABELL 3.

Kartläggning av det empiriska underlaget.

Författare	Publiceringsår	Fokusland	Refereegranskad artikel	Baserad på primärmaterial	Baserad på sekundärmaterial	Antal organisationer/ projekt (oavsett sektor) som ingår i studien
Mehta, K. & Yunong, H.	2004	Singapore & Kina	•	•		2
Middleton, L.	1999	UK	•	•		1
Morris, C.L. & Dickie, L.	2007	Australien	•	•		8
Mulroy, E.A. & Shay, S.	1997	USA	•	•		1
Nordfeldt, M. & Söderholm, J.	2002	Sverige	Myndighetspublikation	•		7
Olsson, L-E. & Blomquist, L.	2007	Sverige	Arbetsrapport	•		19
Peterson, N.A. & Hughley, J	2002	USA	•	•		2
Rubin, H.	1993	USA	•	•		60
Schlesinger, M. & Gray, H.B.	2006	USA	Bok		•	Studien berör inte enskilda organisationer
Schmid, H.	1993	Israel	•	•		41
Sherman, A.L.	2003	USA	•		•	Studien berör inte enskilda organisationer
Smith, S.R. & Sosin, M.R.	2001	USA	•	•		34
Sosin, M.R., Smith, S.R.	2006	USA	•	•		38
Söderholm, J. & Wijkström, F.	2002	Sverige	Myndighetspublikation	•		12
Thomas, M.L.	2009	USA	•	•		15
Trudeau, D.	2008	USA	•	•		79
Waddock, S.A. & Post, J.E.	1991	USA	•	•		2 samhälls-entreprenörer
Williams, C.	2005	UK	•	•		Studien berör inte enskilda organisationer
Williams, F. & Roseneil, S.	2004	UK	•	•		55
Wuthnow, R. m.fl.	2004	USA	•	•		25
Yancey, G. m.fl.	2004	USA	•	•		15

Brukar- perspektiv	Anställdas /volontär- ers per- spektiv	Jämför idéburna organisa- tioner och privat sektor	Jämför idéburna organisa- tioner och offentlig sektor	Jämför religiöst baserade och icke- religiösa idéburna organisa- tioner	Fokuserar särskilt på religiöst baserade organisa- tioner	Fokuserar särskilt på frivilligt arbete	Berör samarbeten/ relationer mellan idé- buren och offentlig sektor
	•					•	
	•						•
	•						
•	•						•
	•	•	•				
•					•		
	•						•
•	•	•	•	•			
	•	•					
			•	•	•		
	•				•		
	•				•		•
	•	•	•	•			
	•				•		
	•						•
•	•					•	
	•						•
•		•	•	•			
	•				•		•

Forskningsstudiernas innehåll och resultat

BEGREPPSPARET SÄRART OCH MERVÄRDE inom civilsamhällsforskningen myntades av Pernilla Hultén och Filip Wijkström (2006) vid Handelshögskolan i Stockholm. De separerade organisationernas särart: hur de skiljer sig från andra verksamhetsformer, från deras mervärde: vad de tillför utöver vad andra kan tillföra. Hultén och Wijkström menade att det alltid är särarten som är utgångspunkten för de idéburna organisationernas eventuella mervärde. Saknas det en särart – om organisationerna inte skiljer sig på grundläggande punkter från sina privata eller offentliga motsvarigheter så innebär det att det påtalade mervärdet kan levereras inom vilken sektor som helst. Det ligger med andra ord i de ideella organisationernas eget intresse att förklara hur de skiljer sig från andra välfärdsaktörer och hur de genom sina särdrag kan komplettera det statliga och privata välfärdsutbudet.

I sin studie av ett mindre antal organisationsledares syn på de idéburna organisationerna fann Hultén och Wijkström att dessa ansåg att de egna verksamheterna i flera avseenden skiljde sig från organisationer i andra sektorer. Bland annat menade dessa ledare att de idéburna organisationerna använde speciella arbetsmetoder, var organiserade annorlunda än privata och offentliga verksamheter och att de hade tillgång till andra typer av resurser såsom frivillig arbetskraft eller särskild kunskap. Organisationsledarna menade också att de idéburna organisationerna särskiljde sig genom att de byggde på en grundläggande ideologi eller vision och att det var denna, snarare än exempelvis vinstintresset eller politiska direktiv, som utgjorde verksamhetens centrala mål.

Det bör betonas att denna studie byggde på vad en liten grupp organisationsledare själva ansåg särskiljde de idéburna organisationerna. Hultén och Wijkström gjorde inga anspråk på att undersöka om dessa synpunkter och erfarenheter faktiskt stämde överens med verkligheten.

Inom forskningen görs ibland skillnad mellan mervärden som berör individen – brukaren, den anställda eller volontären; gruppen – intresse-

grupper, medlemmar; och slutligen mervärden som berör samhället i stort (*Blennberger m.fl. 1999*). I regeringens motivering till dialogen med de idéburna organisationerna inom det sociala området nämndes ett antal mervärden som organisationerna ansågs tillföra på individ- och grupp-nivå. Bland annat hänvisades till att de idéburna organisationerna kunde bidra till att bryta socialt utanförskap, erbjuda individer större valfrihet och kvalitet av välfärdstjänster, sprida kunskap och fungera som en röst för utsatta grupper (*Regeringskansliet 2009*).

På samhällsnivå förknippas idéburna organisationer ofta med funktioner och utfall som till exempel främjandet av ett aktivt medborgarskap, folkbildning, tillväxt och innovation (*Burke 2005, Kendall 2003, Regeringskansliet 2009*). Eftersom mycket av det mervärde som tillskrivs sektorn anses medföra behållningar på såväl individ- som grupp- och samhällsnivå så ger denna uppdelning ingen bra struktur till en kunskapsöversikt som denna. Därför har vi i redovisningen av forskningsresultaten på de följande sidorna inte försökt att skilja de tre nivåerna åt, utan presenterar istället en sammanfattning av forskningsresultaten under följande teman:

- Värdegrundens betydelse för verksamhet och medarbetare
- De idéburna organisationernas bemötande av brukare
- De idéburna organisationerna som innovatörer
- De idéburna organisationerna som röstbärare
- Effektivitet och kvalitet i de idéburna verksamheterna
- Vinster på samhällsnivå

Dessa rubriker utgör försök att sammanfatta hur de idéburna organisationernas funktioner och betydelse beskrivs i såväl den politiska debatten som forskningen kring dem (*Kendall 2003, Regeringskansliet 1993, Regeringskansliet 2009*). Några av forskningsstudierna täcker flera av dessa områden och återkommer därför flera gånger i redovisningen.

Värdegrundens betydelse för verksamhet och medarbetare

Ett ofta benämnt särdrag för de idéburna organisationerna är som namnet antyder att de bygger på en grundläggande idé eller vision och att det är den, snarare än exempelvis vinstintresset, som motiverar och formar organisationens aktiviteter. I *Överenskommelsen mellan regeringen, idéburna organisationer inom det sociala området och Sveriges Kommuner och Landsting* skrev de idéburna organisationerna att det som de har gemensamt och som utgör kärnan i deras verksamhet är att de "frivilligt valt att gå samman kring idé och värdegrund och att

allmännyttan eller medlemsnyttan är [deras] främsta drivkraft" (*Regeringskansliet 2009 s.28*). Detta tema återkom i ett antal av studierna som ingick i kunskapsöversikten. Flera analyserade i vilken grad organisationers värdegrund faktiskt formade verksamheterna i fråga och i så fall hur. Samtliga gjorde detta utifrån anställdas eller volontärers perspektiv. Några fokuserade särskilt på religionens betydelse i trosbaserade organisationer.

Uppfattningen att värdegrunden kan fylla en sammanhållande funktion bland medarbetare lyftes bland annat i den fokusgruppsundersökning om ledarnas syn på idéburna organisationer av Hultén och Wijkström (2006) som nämns ovan. Här beskrevs den gemensamma värdegrunden som "ett kitt" mellan individerna i organisationen och som "en slags inre kompass för verksamheten" (s.15). Några av fokusgruppsdeltagarna upplevde att man i en idéburen organisation hade mindre behov av ingående diskussioner om hur arbetet skulle utföras än på exempelvis offentliga arbetsplatser, eftersom det i den idéburna verksamheten finns ett underförstått samförstånd kring vissa kärnfrågor. De menade också att personer som arbetar i idéburna organisationer tenderar att förvänta sig en högre grad av delaktighet än anställda i privata eller offentliga verksamheter. Det är uppdraget som man är lojal mot snarare än ledarskapet.

Studien antydde vidare att anställdas kännedom om värdegrunden kan betyda att de har särskilt höga förväntningar på arbetsplatsens agerande. De förväntar sig att organisationens bemötande och agerande ska präglas av en människosyn som grundas på allas lika värde i högre grad än i en privat eller offentlig verksamhet. Dock påpekade några organisationsledare att detta kan skapa utmaningar för ledarskapet eftersom en delad värdegrund inte nödvändigtvis medför en enighet i hur uppdraget ska utföras. Man menade också att den delade värdegrunden riskerar att övergå i sentimentalitet som försvårar förändringsarbete och beslutsfattande i organisationen (*Hultén och Wijkström 2006*). Det är viktigt att åter påpeka att dessa resultat byggde på en liten fokusgruppsstudie med endast 16 deltagare på ledande befattningar inom de idéburna organisationerna. Dessutom är det oklart i vilken utsträckning deltagarna hade egna erfarenheter av att arbeta inom andra sektorer.

I *Värden som grund*, en studie av Lars-Erik Olsson och Lena Blomquist (2007), gjordes en enkätundersökning om hur anställda i idéburna vård- och omsorgsorganisationer upplevde att verksamhetens värdegrund påverkade deras arbete. I studien ingick ingen jämförelse med andra sektorer; istället ombads de 626 respondenterna i vissa frågor att

göra egna jämförelser mellan den idéburna arbetsplatsen och tidigare arbetsgivare inom andra sektorer. Bland respondenterna hade 70 procent tidigare arbetat i offentlig sektor, 20 procent hade arbetat i privat sektor och knappt 10 procent hade tidigare erfarenheter av att arbeta i idéburen sektor. Respondenterna verkade utifrån de frågor som ställdes vara nöjda med den nuvarande arbetsplatsen. Cirka 85 procent av arbetstagarna rapporterade att de upplevde sitt arbete som meningsfullt och 76 procent att de i hög grad eller mycket hög grad delade de värderingar och den människosyn som arbetet krävde av dem. I dessa avseenden gjordes dock ingen jämförelse med tidigare arbetsplatser. När arbetstagarna ombads rangordna ett antal påståenden om varför de sökt sig till eller stannat kvar på arbetsplatsen så kom ställningstaganden förknippade med organisationens idéburna status högt på listan. Det mest populära påståendet var "Den organisation jag arbetar vid genomsyras av värderingar och en människosyn som överensstämmer med mitt eget synsätt". Detta följdes av "På den nuvarande arbetsplatsen får jag en känsla av att ha utfört någonting värdefullt" och "Arbetsgemenskapen är bättre på den nuvarande arbetsplatsen".

När respondenterna slutligen ombads kommentera fördelarna och nackdelarna med att arbeta i en idéburen organisation framgick att värdegrunden kunde ses både som en för- och en nackdel. Å ena sidan såg många den grundläggande ideologin som "en vägledning, en extra dimension och något som saknat i andra organisationer". Å andra sidan upplevde några av respondenterna att värdegrunden innebar extra krav på personalen: en förväntan om att man skulle göra personliga uppoffringar vid sidan av det avlönade arbetet, att man skulle se sitt arbete som ett "kall" och därmed inte kräva lika mycket i lön och rättigheter som på andra arbetsplatser. En intressant observation var att många respondenter ändå inte uppfattade att arbetsplatsens värdegrund påverkade arbetet i särskilt hög grad, och att många inte lade särskilt mycket vikt vid att de arbetade i just en idéburen organisation. 36 procent svarade att de själva i hög eller mycket hög grad var delaktiga i värdegrundsarbetet, medan 37 procent menade att värdegrunden i hög eller mycket hög grad påverkade deras arbete (*Olsson & Blomquist 2007*).

Liknande resultat har visats i andra studier. I en jämförelse av religiösa och icke-religiösa idéburna organisationer i Kalifornien fann David Campbell och Eric Glunt (*2006*) att religionen tycktes hålla en relativt låg profil i de trosbaserade verksamheterna men att den ändå hade stor betydelse för hur medarbetarna såg på sin arbetsplats. Trots att två tredjedelar av de 28 respondenterna från religiösa organisationer angav att religionen var den främsta orsaken till att de arbetade just där, så

rapporterade endast fyra personer i denna grupp att de använde religiösa inslag, som bibelmöten och bön, i sitt arbete (*Campbell & Glunt 2006*).

I Socialstyrelsens studie *Frivilligorganisationer som uppdragstagare – vad betyder det för brukarna?* undersökte Marie Nordfeldt och Johan Söderholm (2002) sju idéburna hem för vård och boende som anlåtats av Uppsala och Nacka kommuner. Studien granskade bland annat medarbetarnas och brukarnas upplevelser av dessa hem. Undersökningen visade att organisationsföreträdarna hade svårt att uttrycka en konkret koppling mellan organisationernas ideologi och den praktiska verksamheten. Det fanns heller inga krav på ideologisk eller religiös anknytning bland brukare eller personal, förutom för personer i ledande befattningar, som förväntades tillhöra moderorganisationen. Däremot fanns det en förväntan att personalen skulle acceptera och kunna arbeta utifrån organisationernas grundläggande ideologi och att brukarna skulle vara medvetna om att verksamheten hade en ideologisk grund (*Nordfeldt & Söderholm 2002*). Också detta var en förhållandevis liten studie med sammanlagt 24 intervjurespondenter, varav tio var brukare.

I en studie av idéburna hospis (vårdhem i livets slutskede) i Storbritannien tog Peter Elson (2006) sig an frågan om värdegrundens funktion från en något annorlunda infallsvinkel. Istället för att undersöka om vårdhemmens grundläggande värderingar påverkade verksamheten eller anställdas uppfattningar om den, valde Elson att granska personalens egna värderingar och om dessa var förenliga med de kvaliteter som han bedömde som viktiga i palliativ vård. Studien bestod av en enkätundersökning baserad på Schwartz värderingsindex som skickades till verkställande direktörer och styrelseordförande i 132 idéburna hospis. Resultaten baserades på 130 enkätsvar från 78 skilda organisationer. Bland dessa identifierades en stark gemensam värdegrund, där värderingar förknippade med bland annat lojalitet, ärlighet, ansvar, hjälpsamhet och öppenhet framträdde som extra starka. Elson drog slutsatsen att de idéburna vårdhemmen förtjänade sitt rykte som pålitliga och lämpliga utförare av palliativ vård. Ingen jämförelse gjordes dock med hospis drivna i offentlig eller privat regi (*Elson 2006*).

Slutligen är det viktigt att påpeka att värdegrundens inverkan på en idéburen verksamhet naturligtvis inte måste vara positiv. I en undersökning av relationen mellan ideologi och verksamhet i socialt inriktade idéburna organisationer i staten New York fann William Epstein (1988) ett starkt och (i hans mening) negativt samband mellan organisationsstyrelsernas konservativa samhällssyn och verksamheternas aktiviteter. Studien, som omfattade verkställande direktörer i 22 idéburna välfärdsorganisationer (voluntary social welfare agencies), visade bland annat

att ledarna präglades av en ovilja att ta sig an nya problem och att utvidga sina målgrupper till nya behövande. Istället valde de att fokusera på att standardisera redan etablerade tjänster riktade till grupper de redan arbetade med. Från detta drog Epstein slutsatsen att de idéburna organisationerna medverkade till att befästa den konservativa inställning till socialt arbete som han ansåg präglade den samtida amerikanska politiken (*Epstein 1988*).

De idéburna organisationernas bemötande av brukare

Ett antagande som ofta görs om idéburna välfärdsutförare är att människorna de riktar sig till får ett annorlunda och bättre bemötande hos dessa än hos motsvarande offentliga eller privata verksamheter. Bland annat hänvisar *Överenskommelsen mellan regeringen, idéburna organisationer inom det sociala området och Sveriges Kommuner och Landsting* till att personerna som är aktiva inom en idéburen social organisation ofta har egen erfarenhet av de frågor som verksamheten arbetar med, vilket ger dem en större förståelse för brukarna de kommer i kontakt med (*Regeringskansliet 2009*). Vidare ser många idéburna sociala verksamheter brukarna som sina uppdragsgivare och utgår främst från brukarnas perspektiv när de definierar kvaliteten i verksamheten, något som anses skilja dessa organisationer från statliga motsvarigheter (*Regeringskansliet 2009, Gavelin 2010*).

Många av studierna som ingått i kunskapsöversikten har granskat olika aspekter av brukarnas bemötande i idéburna sociala organisationer. Nedan redovisas de resultat vi funnit under några rubriker som sammanfattar de överlappande teman som återkommer i dessa studier: Påverkar värdegrunden brukarnas val?, Helhetsperspektiv, Extra tid och insatser, Förtroendekapital och Olika bakgrund – olika bemötande? Det är viktigt att komma ihåg att dessa studier inte enbart är baserade på förstahandsuppgifter från brukarna; några fokuserar på sekundära uppgifter från anställda om vad de anser att organisationerna erbjuder brukarna.

Påverkar värdegrunden brukarens val?

Frågan varför brukare väljer en typ av verksamhet framför en annan, i de fall där de har möjlighet att välja, återkommer i flera studier. I en jämförelse av klienters och anställdas syn på trosbaserade och icke-religiösa hem för vård och boende (residential treatment programs) i USA fann David Hodge (*2000*) att 60 procent av brukarna i de religiösa hemmen angav den ideologiska/andliga inriktningen som främsta skäl till att de hade valt just den verksamheten, jämfört med 29 procent av brukarna i de icke-religiösa hemmen. Trots detta tycktes sambandet mellan verk-

samhetens inriktning och brukarnas egen tro/ideologi vara svagare i de trosbaserade hemmen. Av dessa hade 55 procent en livsåskådning som avvek från verksamhetens tro/ideologi. Hodge undersökte vidare hur de olika verksamheterna såg på brukarnas rätt till självbestämmande under behandlingen och om de försökte påverka brukarnas livsåskådning i någon riktning, men fann ingen skillnad mellan de trosbaserade och de icke-religiösa verksamheterna på detta område. I studien ingick 68 brukare och 48 personalrepresentanter (*Hodge 2000*).

Robert Wuthnow, Conrad Hackett och Becky Yang Hsu (*2004*) granskade också denna fråga i sin studie av låginkomsttagares uppfattningar och erfarenheter av sociala välfärdsorganisationer. Studien omfattade fler än 2000 personer bosatta i ett område med 616 000 invånare. Vid studiens tidpunkt fanns det inom området 25 organisationer som utförde sociala tjänster riktade till låginkomstgrupper: en statlig myndighet, två sjukhus, elva religiöst baserade organisationer och elva icke-religiösa idéburna organisationer (nonsectarian organizations). Studiens huvudsyfte var att jämföra brukares syn på religiöst baserade organisationer med andra typer av utförare, inklusive religiösa församlingar som räknades som en separat kategori. Likt Hodge fann utredarna endast ett svagt samband mellan brukarnas egen livsåskådning och organisationen de valde att vända sig till. De religiöst baserade organisationerna lockade en bred grupp människor och alltså inte enbart personer som regelbundet besökte den kyrka eller religiösa samfund som organisationen tillhörde (*Wuthnow m.fl. 2004*).

Liknande resultat visades i Nordfeldt och Söderholms undersökning *Frivilligorganisationer som uppdragsgivare. Vad betyder det för brukarna?* (*2002*). Där var det verksamhetens innehåll och hur man blev bemött som hade den största betydelsen för brukarna; huvudmannen hade en underordnad betydelse. Tio brukare intervjuades och av dessa hade de flesta inte valt verksamhet av ideologiska eller religiösa skäl. Dock visade undersökningen att brukarna upplevde att det ideologiska grundfundamentet utgjorde en särskild kvalitet i frivilligorganisationerna. Samtidigt uttryckte flera brukare att ideologin helst inte borde ta alltför konkreta uttryck eller kännas föreskriven: "ingen så att säga 'slår en i huvudet med bibeln' eller försöker påtvinga en ideologi" (s. 46). Det var snarare de mer sublimes uttrycken för organisationens värdegrund, som dess atmosfär och andra drivkrafter i verksamheten, som brukarna uppfattade som grund för kvaliteten och mervärdet. Inga jämförelser gjordes emellertid med andra sektorer, förutom när brukarna själva drog jämförelser med sina tidigare erfarenheter från hem drivna i offentlig eller privat regi (*Nordfeldt & Söderholm 2002*).

Helhetssyn

En dimension som lyfts fram i några studier är att vissa idéburna sociala verksamheter uppfattas ha ett helhetsperspektiv på de problem de försöker lösa. Det kan röra sig om att en organisation som exempelvis riktar sig till missbrukare har en holistisk syn på brukarnas behov där de lägger stor vikt vid sociala nätverk och självutveckling som en del av vägen till ett nyktert och välfungerande liv. Vissa idéburna verksamheter erbjuder exempelvis stöd på flera olika nivåer, som sociala nätverk och eftervård när en vistelse på ett behandlingshem är avslutad, medan många offentliga och kommersiella verksamheter istället bygger på att stödet ska avslutas när brukaren lämnar verksamheten (*Söderholm & Wijkström 2002, Williams & Roseneil 2004, Sherman 2003*).

I en genomgång av empirisk forskning om hur religiöst baserade sociala organisationer skiljer sig från andra typer av välfärdsutförare i USA framhäver Amy Sherman (*2003*) just detta helhetsperspektiv som en framgångsfaktor i de religiösa verksamheterna. Hon hänvisar till ett antal utvärderingar av trosbaserade projekt för missbrukare, arbetslösa och kriminella. I dessa framgår att de religiösa inslagen endast är en liten del i brukarnas helhetsupplevelse av verksamheterna. Andra faktorer som påverkar deras upplevelse är att de erbjuds praktisk träning i hur man kan leva annorlunda, att det finns supportnätverk och kontinuerlig kontakt med personalen och att programmen utformas efter varje deltagares unika behov. Sherman kontrasterar detta mot offentliga projekt, där hon menar att brukare sällan erbjuds samma nära och flexibla kontakt med de offentligt anställda socialarbetarna.

En ytterligare framgångsfaktor i de religiöst baserade organisationerna är enligt Sherman att de ofta ställer tydliga krav på deltagarna. Inbyggt i verksamhetsaktiviteterna finns höga förväntningar på hur brukarna ska uppföra sig och vad de ska åstadkomma. Hon pekar på forskning där brukare uppgett att detta har hjälpt dem att se på sig själva i nytt ljus och att vilja ta större ansvar för sina liv, något några av dem uppger att de misslyckats med i tidigare program där denna aspekt har saknats (*Sherman 2003*).

I en studie av idéburna organisationer (voluntary organisations) inom området barn-, ungdoms- och familjeomsorg i Storbritannien undersökte forskarna Fiona Williams och Sasha Roseneil (*2004*) hur anställda upplevde organisationernas ideologiska och moraliska ställningstaganden och hur dessa stod i relation till den dåvarande Labourregeringens politik. Bland de teman som de identifierade i de 24 intervjupersonernas berättelser ingick en helhetssyn på välfärd och välmående, där den hjälpsökandes individuella behov stod i fokus, ett värdesättande av in-

formell omsorg, en önskan att erbjuda praktisk hjälp till föräldrar och familjer och ett erkännande av den mångfald av behov och levnadssätt som präglar det moderna familjelivet. Författarna ställde dessa skildringar i kontrast mot den dåvarande Labourregeringens politik kring barn-, ungdoms- och familjefrågor, där fokus låg på lönearbete, utbildning, föräldraansvar och främjande av den traditionella kärnfamiljen (*Williams & Roseneil 2004*). Det bör dock noteras att analysen byggde på de anställdas egen syn på den egna organisationens aktiviteter; i studien ingick inga försök att jämföra dessa verksamheter med offentliga mot-svarigheter.

Helhetsperspektivet som positiv faktor återkom också i Nordfeldt och Söderholms (2002) studie, där tio brukare intervjuades. Bland de mervärden som dessa brukare förknippade med de idéburna verksamheterna uppgavs möjligheten till eftervård och att ingå i ett socialt sammanhang i form av en församling eller ett lokalt nätverk efter vistelsen på behandlingshemmet. Hur kopplingen mellan institution och församling eller föreningsliv såg ut skiljde sig emellertid åt mellan verksamheterna i studien. Vissa hade utvecklade eftervårdsprogram genom andra grenar av organisationen medan det i andra var mer undantag än regel att brukarna fortsatte sitt deltagande eller blev medlemmar i den församling eller förening som stod bakom verksamheten (*Nordfeldt & Söderholm 2002*).

I en annan studie på uppdrag av Socialstyrelsen försökte Johan Söderholm och Filip Wijkström (2002) visa hur olika huvudmannaskap styrde verksamheter som ägnade sig åt vård av missbrukare. Frågan för studien var hur alternativa utförarens värdesystem och förmåga påverkade de sociala tjänster som tillhandahölls och vilka externa värden de antogs bidra med utöver den direkta vård eller den omsorg de bedrev. Precis som i Nordfeldt och Söderholms studie var det institutionsvård för missbrukare som undersöktes. I studien ingick nitton intervjuer med företrädare för tolv behandlingshem varav sex hade ideell huvudman och två vardera representerade offentlig, kommersiell och familjeinriktat huvudmannaskap. Här var det personalen, snarare än brukarna själva, som utgjorde studiepopulationen. Också dessa var angelägna om att betona vikten av eftervård och ett socialt sammanhang för brukarnas rehabilitering. Vissa menade att den egna organisationen hade särskilda egenskaper som möjliggjorde mer holistiska behandlingsmetoder. Det kunde röra sig om att behandlingen grundades i en kristen tro, att hemmet var familjedrivet och därmed skapade en familjeliknande relation till brukaren eller att man inom organisationen hade tillgång till nätverk och relaterade verksamheter som brukarna kunde slussas vidare till när behandlingen var färdig (*Söderholm & Wijkström 2002*).

Extra tid och insatser

En annan vanligt förekommande uppfattning som ibland lyfts fram om idéburna organisationer är att de genom sina anställdas och volontärers personliga engagemang för arbetet kan erbjuda stöd och insatser utöver vad offentliga eller privata verksamheter erbjuder. Det kan exempelvis röra sig om att personal eller volontärer förmodas lägga ned extra tid på en uppgift eller ha en mer kreativ attityd till hur de löser problem. Detta bygger på antagandet att arbetet är "mer än ett jobb" för personal och volontärer och att detta förmodas gynna brukare och andra som kommer i kontakt med verksamheten (Nordfeldt & Söderholm 2002).

En studie som berör ämnet är Amy Shermans (2003) kunskapsöversikt, som fann att religiösa sociala verksamheter i större utsträckning än offentliga motsvarigheter tenderade att erbjuda brukare hjälp med saker vid sidan av de kärnproblem de sökt hjälp för. Det kunde röra sig om ett emotionellt stöd, som att en brukare fick hjälp att ta sig ur ett destruktivt förhållande, eller praktisk hjälp med saker som tolkar, skjuts eller barnpassning (Sherman 2003). Sherman redogjorde dock inte för hur de studier hon granskar hade utförts eller hur jämförbara de var avseende exempelvis storlek, ambition och frågeställningar.

En annan artikel som tangerar detta ämne är Jane Gibbons & Sally Thorpes *Can Voluntary Support Projects Help Vulnerable Families?* (1989). Studien granskade den brittiska frivilligorganisationen Home-Start, som stöttade småbarnsfamiljer med problem, och jämförde deras arbete med det stöd som erbjöds inom den offentliga socialtjänsten. Gibbons och Thorpe fann att Home-Start-volontärernas insatser skiljde sig kvalitativt från socialarbetarnas arbete och drog slutsatsen att det frivilliga arbetet därmed utgjorde ett viktigt komplement till den offentliga verksamheten. Den största skillnaden låg i att Home-Start-volontärerna spenderade betydligt mer tid med familjerna än vad socialarbetarna gjorde. Tre fjärdedelar av föräldrarna som stöttades av Home-Start rapporterade att de träffade en volontär varje vecka, medan motsvarande siffra för föräldrar som fick stöd av socialarbetare var mindre än tio procent. Författarna menade att den troliga förklaringen till detta var att socialarbetarnas prioriteringar såg annorlunda ut. Deras främsta uppgift var att skydda barnen i familjerna, med följderna att vissa såg sin roll som en slags övervakare av familjens situation, snarare än en aktiv stödperson. Istället för att själva ge familjerna det personliga stöd de behövde så introducerade de dem till andra projekt och nätverk där sådant stöd kunde ges. I kontrast ansåg volontärerna att det var deras uppgift att ge aktivt och personligt stöd till varje enskild familj (Gibbons & Thorpe 1989). Det bör noteras att denna studie var

mycket liten och endast fokuserade på en idéburen verksamhet, vilket betyder att det är tveksamt om resultaten är generaliserbara.

Ett annat exempel på hur idealitet och engagemang kan utgöra en extra dimension i idéburna välfärdsinsatser ges i Dan Trudeaus studie *Junior Partner or Empowered Community? The Role of Non-profit Social Service Providers amidst State Restructuring in the US (2008)*. Trudeau fann bland annat att många idéburna organisationer som tar emot statligt stöd menat för en viss målgrupp också utför extra aktiviteter vid sidan av de statliga direktiven. Av de 38 organisationer i studien som tog emot statliga medel ämnade för en särskild målgrupp förklarade 14 att deras policy var att hjälpa alla som bad dem om hjälp, oavsett om personen var berättigad till stöd enligt de statliga direktiven. Därmed fann man sätt att med informella och ideella insatser komplettera det uppdrag man åtagit sig genom den statliga finansieringen. De övriga 24 organisationerna erbjöd endast stöd till de grupper som de statliga bidragsvillkoren föreskrev (Trudeau 2008).

Förtroendekapital

Ytterligare ett mervärde som ibland tillskrivs idéburna sociala verksamheter är att de anses ha ett större förtroendekapital bland brukare och allmänheten, och att detta medför att de i vissa situationer och för vissa grupper är ett lämpligare välfärdsalternativ än offentliga eller privata utförare (*Forum för Frivilligt Socialt Arbete 2004, Kendall & Knapp 2000*). I en studie som berörde detta tema undersökte Robert Wuthnow, Conrad Hackett och Becky Yang Hsu (2004) hur låginkomsttagare i Lehigh Valley, Pennsylvania, USA, valde och bedömde de sociala välfärdsorganisationer de vände sig till för stöd och hjälp. Studien, som omfattade fler än 2 000 personer, fann att deltagarna inte kände större tilltro till idéburna organisationer än andra typer av utförare. Istället var det främst personernas egen bakgrund och livssituation, deras socioekonomiska status och hur mycket informellt stöd de fick från familj och vänner, som avgjorde hur mycket tilltro de kände till olika typer av verksamheter (Wuthnow m.fl. 2004).

Schlesinger och Gray (2006) fann i en granskning av amerikanska opinionsundersökningar att amerikanska medborgare hade en blandad uppfattning om den icke-vinstdrivna sjukvårdssektorns betydelse och trovärdighet. Å ena sidan ansåg de flesta att vinstdrivande sjukvårdsföretag ger bättre och mer effektiv vård och omsorg än icke-vinstdrivande alternativ. Å andra sidan ansågs icke-vinstdrivande verksamheter ha en mer positiv inverkan på närsamhället. Två andra nordamerikanska artiklar som granskade denna fråga fann att allmänhetens förtroende för

ideella organisationer var på väg att urholkas, bland annat på grund av skandaler inom sektorn, och förespråkade därför olika former av åtgärder för att höja förtroendet (*Ebrahim 2009, Mead 2007*).

I Nordfeldt och Söderholms (2002) studie av tio brukares syn på idéburna hem för vård och boende uttryckte deltagarna ett visst förtroende för de idéburna verksamheterna. Bland annat uttrycktes ett större förtroende för verksamheter som inte primärt hade ett vinstintresse. Det ansågs betryggande att personal och volontärer drevs av "ett annat engagemang som känns mer äkta" (s.41). Det nämndes också att vissa idéburna organisationer hade möjlighet att erbjuda högre grad av anonymitet än offentliga verksamheter. Det gällde dock främst verksamheter som finansierades av bidrag och som inte hade några skyldigheter att registrera hjälpsökande. Det gällde alltså inte upphandlade verksamheter som vanligtvis registrerar brukare på samma sätt som andra aktörer. Ytterligare ett skäl till att några av brukarna kände särskild tilltro till idéburna utförare var att de hade dåliga erfarenheter av, eller av andra skäl var miss-tänksamma mot myndigheter. Detta tema har återkommit i flera studier. Ofta framställs idéburna utförare som ett mindre byråkratiskt alternativ som därför kan vara mer attraktivt för vissa brukare, speciellt utsatta grupper (*Kendall 2003, Hultén & Wijkström 2006, Gibbons & Thorpe 2008, Burke 2005, Trudeau 2008*).

Olika bakgrund – olika bemötande?

En annan observation i Wuthnow, Hackett och Hsus studie var att brukarnas uppfattning om den hjälp de mottagit tycktes bero mer på deras egen bakgrund och typen av problem de sökt hjälp för än vilken organisationstyp de fått stöd från. Exempelvis fann man att personer med låg inkomst eller mycket problem inom familjen tenderade att bedöma det stöd de fått som mindre effektivt, medan personer med högre inkomst eller mer informellt stöd från familj, grannar och vänner var mer nöjda med de tjänster de mottagit, oavsett organisationens sektorstillhörighet eller ägandeform. Vissa skillnader kunde dock urskiljas mellan organisationstyperna. Brukare uttryckte mer missnöje med den statliga socialtjänsten medan de tenderade att vara mer nöjda med tjänster som utfördes av kyrkor och sjukhus. Bedömningen av religiöst baserade och andra idéburna organisationers effektivitet låg omkring genomsnittet. Det gick med andra ord inte att hitta något positivt eller negativt samband mellan dessa organisationskategorier och brukarnas tillfredsställelse (*Wuthnow m.fl. 2004*).

En annan studie som granskade hur människors bakgrund påverkade deras bemötande i olika sociala verksamheter är Schlesinger och Grays

Nonprofit Organizations and Healthcare: Some Paradoxes of Persistent Scrutiny (2006). I en jämförelse av olika typer av vårdhem fann Schlesinger och Gray markanta skillnader i olika gruppers erfarenheter. Bland annat fann de att medan relativt friska patienter tenderade att få samma vårdkvalitet i de olika typerna av vårdhem så fick sjukare patienter betydligt sämre vård i de vinstdrivna vårdhemmen än i icke-vinstdrivande motsvarigheter. De fann också att patienter vars familj fanns till hands för att föra deras talan gentemot personalen inte upplevde någon större skillnad i kvaliteten mellan de olika vårdhemskategorierna, medan patienter som saknade någon som förde deras talan upplevde betydligt sämre vårdkvalitet i de vinstdrivna vårdhemmen än i de icke-vinstdrivande vårdhemmen (Schlesinger & Gray 2006).

Ytterligare ett exempel är Andrew Peterson och Joseph Hugheys *Tailoring Organizational Characteristics for Empowerment* (2002). Studien undersökte två religiöst baserade lokala organisationer (faith-based community organizations) för att granska om det fanns ett samband mellan deltagares socioekonomiska status och vilken behållning de hade av organisationens aktiviteter. De fann att personer med lägre socioekonomisk status upplevde att verksamheten hade en större positiv inverkan på deras egen självutveckling än personer med högre socioekonomisk status. Det bör dock påpekas att studien endast undersökte en mycket specifik dimension av självutveckling: intrapersonal empowerment, och endast granskade två organisationers aktiviteter. Liknande resultat gavs i en studie från the Centre for Research on Religion and Urban Civil Society som citeras av Sherman (2003). Där visade det sig att deltagande i religiösa aktiviteter hade större positiv effekt på fattiga ungdomars skolresultat än på mer välbärgade ungdomar.

De idéburna organisationerna som innovatörer

Ur ett historiskt perspektiv har idéburna organisationer ofta fungerat som innovatörer inom välfärdssektorn. Många välfärdstjänster som existerar idag, exempelvis äldrevård, har sitt ursprung i att en frivillig rörelse identifierade ett samhällsbehov och såg till att detta blev tillgodosett – antingen genom egna insatser eller genom påtryckningar på staten (Fennell m.fl. 2008, Wijkström & Lundström 2002). Fortfarande anses pionjärverksamhet och innovation av många vara bland det viktigaste som de idéburna organisationernas tillför samhällsutvecklingen (Regeringskansliet 1993, Johansson 2005, Kendall 2003). Det har dock varit svårt att finna studier som empiriskt granskar antagandet att idéburna organisationer är mer innovativa i sina arbetssätt än offentliga eller privata motsvarigheter. Flera av de studier som nämns i

avsnittet om brukarnas bemötande ovan berör hur idéburna organisationers arbetsmetoder skiljer sig från andra välfärdsaktörer. Dock görs inte i dessa studier några reflektioner kring vad begreppet innovation innebär, eller några närmare granskningar av hur sektorerna skiljer sig åt i just innovationsförmåga.

En studie som dock tangerar detta ämne är Söderholm och Wijkströms (2002) granskning av hur ägandeform påverkar vård av missbrukare. I en jämförelse mellan tolv olika behandlingshem fann de att de behandlingshem som hade andra huvudmän än offentliga myndigheter oftare hade varit med och utvecklat nya behandlingsmetoder. De gjorde emellertid ingen ytterligare jämförelse mellan ideella och privata behandlingshem i detta avseende.

Ett annat exempel är Hillel Schmidhs (1993) granskning av hemtjänstutförare i Israel. Här gjordes en jämförelse mellan vinstdrivande och icke-vinstdrivande verksamheter: i studien ingick 41 verksamheter, varav 27 var vinstdrivande och 14 icke-vinstdrivande. Schmidh fann att de icke-vinstdrivande organisationerna var mer stelbenta och formella i sina strukturer och arbetsätt, vilket han tolkade som ett resultat av att deras strategier och insatser var stramt bundna till deras ideologiska vision. I kontrast var de vinstdrivande företagen mer fria att anpassa sin verksamhet efter förändrade förutsättningar och nya idéer, vilket möjliggjorde mer flexibla och innovativa arbetsätt (Schmidh 1993).

Som vi diskuterar ovan fann William Epstein (1988) att idéburna organisationers förmåga att fungera som innovatörer och pionjärer delvis beror på deras ideologiska hemvist. Likt Schmidh menade han att idéburna organisationer i vissa fall kan fylla en konservativ och till och med bakåtsträvande funktion i välfärdssfären genom att hålla fast vid traditionella synsätt och arbetsmetoder. Dock gjordes i Epsteins studie ingen jämförelse mellan idéburna organisationer och andra aktörer.

Trots att vi i denna översikt fann mycket lite empirisk forskning som granskade idéburna verksamheters relativa förmåga till innovation, så saknades det inte diskussioner och tolkningar kring detta ämne i litteraturen. Resonemang om innovation och pionjärverksamhet bland idéburna organisationer återkom i flera av de studier som ingick i kunskapsunderlaget (exempelvis Kendall 2003, Hultén & Wijkström 2006, Nordfeldt & Söderholm 2002, Gibbons & Thorpe 2008, Burke 2005, Trudeau 2008, Mulroy & Shay 1997). I vissa tolkningar gjordes en koppling mellan de idéburna organisationernas relativa självständighet och deras förmåga att fungera som pionjärer och nytänkare. Det menades att organisationer som var oberoende från staten och inte styrdes av vinstintresse hade friheten att utforma sina aktiviteter utifrån egna mål och visioner. Följden blev att

de kunde erbjuda verksamheter som kännetecknades av mer flexibilitet och kreativitet och mindre grad av byråkrati än de offentliga motsvarigheterna (Kendall 2003, Hultén & Wijkström 2006, Nordfeldt & Söderholm 2002, Gibbons & Thorpe 2008, Burke 2005, Trudeau 2008, Mulroy & Shay 1997). Andra exempel pekade på att offentliga myndigheter faktiskt kunde bidra till att främja innovation inom sektorn. Kendall (2003) hänvisade till hur den brittiska regeringen sedan nittioalet aktivt hade försökt uppmuntra innovation bland socialt inriktade idéburna organisationer. Ett exempel var de särskilda budgetsatsningar som gjorts för att stödja "novel approaches and replicable good practice" inom den idéburna bostadssektorn. Kendall påpekade emellertid att sådana initiativ också kunde ha motsatt effekt, framförallt eftersom de tenderade att endast främja arbetssätt som rymdes inom statens ibland väl snäva definition av vad innovation betyder.

Inga studier i denna kunskapsöversikt gjorde någon empirisk granskning av hur relationen till offentliga myndigheter påverkade idéburna organisationers förmåga till innovation och nytänkande. Några studier berörde dock tvärsektoriella samarbeten och nätverk som möjliga källor till innovation (Burke 2005, Longoria 2005, Mulroy & Shay 1997, Kendall 2003, Waddock & Post 1991). Elizabeth Mulroy och Sharon Shay (1997) menade att samarbeten och kunskapsutbyten mellan organisationer var nödvändiga för att innovationer skulle kunna uppstå, men påpekade samtidigt att socialarbetare och andra berörda yrkesgrupper inte alltid hade kunskaperna att hantera dessa arbetskonstellationer. Jeremy Kendall (2003) hänvisade till hur tvärsektoriella samarbeten sedan nittioalet hade hjälpt den idéburna bostadssektorn i Storbritannien att utvecklas och diversifieras. Richard Longoria (2005) ifrågasatte antagandet att samarbeten föder nytänkande. Han menade att man i USA ofta talar om samarbete som något gott men att ett oreflekterat samarbete i själva verket riskerar att vara improduktivt. Artikeln handlade inte uttalat om idéburna organisationer utan generellt om samarbeten inom sociala verksamheter (human-service organizations). Longoria menade att eftersom samarbete intuitivt och teoretiskt låter attraktivt för många så riskerar det att få för stort utrymme, trots bristen på forskning som tydligt kan visa att samarbete ger bättre resultat (Longoria 2005).

De idéburna organisationerna som röstbärare

Ett annat mervärde som ofta tillskrivs ideella och idéburna organisationer är deras roll som röstbärare för olika intressegrupper och speciellt för utsatta människor (Regeringskansliet 2009, Lundström & Wijkström 1997). Många organisationer ägnar sig åt att driva sakfrågor och

sprida kunskap åt sina medlemmar, brukare eller andra intressenter. De organisationer som har detta som sin primärverksamhet benämns i allmänhet röstbärrar-/intresseorganisationer, men många andra typer av idéburna organisationer ägnar sig åt opinionsbildning vid sidan av den ordinarie verksamheten.¹² Endast ett fåtal av studierna i denna kunskapsöversikt har emellertid granskat de socialt inriktade idéburna organisationernas roll som röstbärrare. I Williams & Roseneils (2004) studie av idéburna organisationer inom området barn-, ungdoms- och familjeomsorg i Storbritannien undersöktes bland annat hur politiken och de idéburna organisationerna påverkade varandra. Författarna fann ett ömsesidigt utbyte av språkbruk och synsätt i de två parternas strävan efter att forma varandras agendor. Bland annat pekade de på hur regeringspropositionen *Every Child Matters* från 2003 innehöll flera av de idéburna organisationernas kärnfrågor, till exempel ett större erkännande av informell omsorg och en mer holistisk och tvärspektoriell syn på barn-, ungdoms- och familjeomsorg. Dessa markerade en viss omprioritering från regeringens tidigare politik och signalerade därmed att de idéburna organisationerna hade lyckats påverka politiken (Williams & Roseneil 2004).

I Söderholm och Wijkströms (2002) jämförelse av vård för missbrukare i offentlig, privat och ideell regi var det främst de ideella verksamheterna som ägnade sig åt opinionsbildning. Dock upplevde några av dessa att det faktum att de sålde tjänster till offentliga myndigheter försvårade opinionsarbetet. Några löste problemet genom att skapa en separat gren inom organisationen som ägnade sig åt opinions- och påverkansarbete. Inom exempelvis IOGT-NTO och LP-verksamheten utfördes röstbärraraktiviteter av moderorganisationen och inte av de enskilda hemmen (Söderholm & Wijkström 2002).

Effektivitet och kvalitet i de idéburna verksamheterna

Utöver de granskningar av anställdas och brukares uppfattningar som redovisas ovan har vi funnit mycket få studier som gjort egna försök att utvärdera idéburna verksamheters kvalitet.¹³ Än färre har försökt att systematiskt jämföra kvalitet och effektivitet i idéburna verksamheter med offentliga eller privata motsvarigheter. Två studier förtjänar dock

.....
12 För en historisk genomgång av den ideella sektorns röstbärrande funktion och dess inflytande på samhällsutvecklingen se exempelvis Wijkström & Lundström (2002), Wijkström & Einarsson (2006) och Lundström & Wijkström (1997).

13 I nuläget pågår flera svenska initiativ för att utveckla nya sätt att främja och mäta kvaliteten inom idéburna sociala verksamheter. Dessa initiativ drivs bland annat av Famna (www.famna.org), idéburna organisationers samordningsgrupp (www.ideburna.se), Socialdepartementet (www.regeringen.se/sb/d/12124/a/130403) samt Stockholms läns utvecklingspartnerskap för den sociala ekonomin (www.slup.se/default.asp?p_id=377&top_p_id=15).

att lyftas fram; båda är sekundärstudier som granskat andra forskares empiriska material. Den ena är Schlesinger och Grays omfattande genomgång av forskning som jämför vinstdrivande och icke-vinstdrivande sjukhus respektive vårdhem. I ett första steg kategoriserade Schlesinger och Gray de 96 empiriska studierna som ingick i översikten enligt vilka dimensioner av effektivitet/kvalitet de fokuserade på. De använde kategorierna ekonomiska resultat, kvaliteten på vård/omsorg och tillgänglighet för "olönsamma patienter" (låginkomstpatienter utan sjukförsäkring). Därefter kategoriserades studierna enligt vilka variabler som användes i mätningarna, till exempel kostnad per patient, dödlighet efter utskrivning, andel patienter som saknade sjukförsäkring, och så vidare. Slutligen sorterades studierna enligt vilka resultat de kom fram till, det vill säga vilken ägandeform som gav bäst resultat under respektive variabler. I jämförelserna mellan sjukhus fann Schlesinger och Gray blandade resultat. Majoriteten av studierna som fokuserade på sjukhus – 21 av 38 – hittade inte några betydande skillnader i kvaliteten mellan vinstdrivande och icke-vinstdrivande verksamheter. Som exempel kan man titta närmare på variabeln dödlighet efter utskrivning (post-discharge mortality). Bland de tolv studier som granskade denna indikator fanns fem som visade att dödligheten var lägre på icke-vinstdrivande sjukhus, sex som inte funnit någon betydande skillnad mellan vinstdrivande och icke-vinstdrivande sjukhus och en som funnit att dödligheten var lägre på vinstdrivande sjukhus. En granskning av studier som mätte ekonomisk effektivitet i sjukhusen gav liknande resultat; här tycktes icke-vinstdrivande sjukhus vara ungefär lika effektiva som (eller mer än) de vinstdrivande.

I jämförelserna av kvaliteten på vård och omsorg på vårdhem såg bilden emellertid annorlunda ut. Majoriteten av dessa studier fann att icke-vinstdrivande vårdhem erbjöd betydligt högre kvalitet på vård och omsorg än de vinstdrivande motsvarigheterna. Som exempel lyfter Schlesinger och Gray variabeln negativa utfall (förutom dödsfall). Åtta av de nio studierna som granskade denna variabel fann att de icke-vinstdrivande vårdhemmen hade betydligt bättre utfall för patienterna än de vinstdrivande motsvarigheterna. I en jämförelse av sjukhus fanns det enbart obetydliga skillnader i förekomsten av negativa utfall mellan vinstdrivande och icke-vinstdrivande aktörer.

Shermans (2003) jämförelser av religiöst baserade och offentliga sociala verksamheter i USA berörde också frågan om kvalitet och effektivitet. Bland annat hänvisade hon till den religiöst baserade organisationen National Jobs Partnership, som ägnade sig åt kompetensutveckling och mentorverksamhet för arbetslösa. En utvärdering av projektet visade att

83 procent av deltagarna, varav en stor andel tillhörde utsatta grupper, efter sin medverkan i projektet hade funnit och lyckats behålla nya arbeten. Sherman jämförde detta med offentliga projekt för arbetslösa där motsvarande siffror var betydligt lägre; i ett projekt hade 39 procent av deltagarna funnit arbeten. I ett annat exempel hänvisade hon till ett antal studier som visade att fängelseintagna som deltog i religiösa projekt under fängelsevistelsen löpte mindre risk för återfall efter frigivningen. En studie från National Institute of Health i USA visade att intagna som deltagit i projekten Prison Fellowship Bible Studies löpte nästan tre gånger mindre risk att arresteras året efter frigivning. En annan studie fann att endast 19 procent av kvinnliga intagna som deltagit i det religiösa projektet Prison Fellowship fick återfall efter frigivningen, jämfört med 47 procent i kontrollgruppen (Sherman 2003). Sherman redogjorde emellertid inte för hur dessa studier hade genomförts eller hur hon hade valt ut de studier som ingick granskningen, vilket gör det svårt att bedöma huruvida dessa resultat är tillförlitliga.

Vinster på samhällsnivå

Att idéburna organisationer både drivs av och genererar en särskild drivkraft och engagemang i samhället är ytterligare ett återkommande tema i diskussioner om sektorns mervärde. Här ligger fokus ofta på det frivilliga arbetet: hur frivilligorganisationer tar till vara människors sociala engagemang, förmågor och idérikedomar och kanaliserar dessa så att de gynnar fler människor och på så sätt samhället i stort (Regeringskansliet 2009, Kendall 2003).

En studie som behandlade denna fråga är *Harnessing the Community Sector: A critical evaluation of the third sector approach*. Här vände sig forskaren Colin Williams (2005) mot den brittiska regeringens försök att vitalisera det lokala engagemanget och komma till rätta med fattigdom genom att stödja den så kallade tredje sektorn. Han menade att frivilligorganisationer enbart engagerade en liten del av befolkningen. Framförallt var det de bättre bemedlade som engagerade sig för att socialisera sig med andra från liknande omständigheter. Istället menade Williams att försöken att vitalisera det lokala engagemanget borde riktas mot "den fjärde sektorn", det vill säga de informella stödstrukturer som bygger på stöd och hjälp mellan enskilda individer. Han hänvisade till den omfattande brittiska opinionsundersökningen *General Household Survey*, som har visat att detta är det vanliga och bekanta sättet för låginkomsthushåll att klara vardagen i Storbritannien.

Undersökningen från 2000 visade att medan cirka en femtedel av befolkningen deltog i olika former av volontär- eller föreningsverksamhet var

det informella engagemanget betydligt vanligare. Vid undersökningens tidpunkt hade över 70 procent hjälpt eller mottagit hjälp från en granne under de senaste tre åren. Skillnaderna var än mer markanta bland samhällets utsatta grupper. Exempelvis hade endast sju procent av de arbetslösa respondenterna deltagit i volontär- eller föreningsverksamhet, medan 67 procent i denna grupp hade gett eller mottagit informellt stöd från en granne. Williams menar att statliga försök att förbättra utsatta gruppers situation borde utgå från de sätt att engagera sig som upplevs som mest naturliga bland dessa grupper, och inte försöka aktivera dem i organisationsformer som hämtats från över- och medelklassens sätt att socialisera sig och umgås (*Williams 2005*).

Williams slutsatser överensstämmer till viss del med forskningsresultat från både Sverige och Storbritannien som visat att vissa samhällsgrupper är underrepresenterade inom det frivilliga arbetet. I båda länderna är det framförallt äldre, välutbildade och höglönlade medborgare som engagerar sig ideellt, medan personer med lägre utbildning, låg inkomst och personer som inte är födda i landet tenderar att engagera sig i mindre utsträckning. Detta väcker frågor om hur samhällsvinster kopplade till det frivilliga arbetet är fördelade i samhället (*Communities and Local Government 2010, Kendall 2003, Svedberg m.fl. 2010*). Denna fråga behandlas emellertid inte i någon större utsträckning i de forskningsrapporter som ingått i kartläggningen. Dessa fokuserar i huvudsak på idéburna organisationer som utförare av offentligt finansierade välfärdstjänster, snarare än på effekterna av det ideella engagemanget.

Vi har inte heller funnit några empiriska studier som försöker mäta hur de idéburna insatserna påverkar samhällsförändringar i närområdet eller på nationell nivå. Bristen på forskning kring dessa frågor är dock inte särskilt förvånande eftersom det är mycket svårt att mäta en enskild organisations eventuella bidrag till större samhällsförändringar eftersom deras inverkan i allmänhet är indirekt. De erbjuder tjänster på individnivå – exempelvis stöd till missbrukare – som i bästa fall medför vinster på samhällsnivå – till exempel ett tryggare och mer välfungerande samhälle. Att genom forskning koppla det ena till det andra kräver mycket långsiktiga, omfattande och sofistikerade undersökningar. Dock har några studier visat att socialt inriktade idéburna organisationer tycks prioritera aktiviteter som gynnar samhällsnyttan vid sidan av deras ordinarie verksamhet (*Söderholm & Wijkström 2002, Schlesinger & Gray 2006, Kendall 2003, Trudeau 2008*). Det har rört sig om att man lägger ned extra tid på opinionsbildning, informationspridning, identifiering av nya samhällsproblem eller särskilda insatser för grupper som

organisationen identifierar som extra behövande. Till exempel fann Söderholm och Wijkström (2002) att ideella hem för vård av missbrukare i högre grad än offentliga eller privata aktörer prioriterar opinionsbildning, medan Schlesinger och Gray (2006) fann att icke-vinstdrivande sjukförsäkringsbolag och sjukhus i högre grad erbjuder tjänster som gynnar hela det lokala samhällets hälsa.

Sammanfattning och diskussion

VAD SÄGER OSS då detta underlag om de idéburna organisationernas särart och mervärde? I översikten genomsökte vi sex databaser och identifierade ett fyrtiotal empiriska studier som på olika sätt tangerade ämnet idéburna organisationers särart och mervärde. De amerikanska litteraturoversikter som vi granskade tyder på att det sannolikt finns många fler studier än så. Att det på internationell nivå finns empirisk forskning som rör dessa frågor är därmed klart. Däremot är det inte lika klart hur denna forskning kan användas för att öka förståelsen för idéburna organisationer inom det sociala området i Sverige. Det empiriska underlag som ingick i kartläggningen var mycket spretigt avseende frågeställningar, ansatser, metoder och omfång. Det rörde sig om allt från utvärderingar av enstaka projekt till undersökningar som omfattade över 1 300 skilda organisationer. Några av studierna försökte identifiera sektorsspecifika särdrag. Andra granskade enskilda projekt. Många grundades på individers subjektiva uppfattningar. Ett fåtal gjorde försök till objektiva resultatmätningar. Dessutom var materialet mycket ojämnt ur geografisk synpunkt. Majoriteten av studierna fokuserade på USA – ett land som skiljer sig markant från den svenska kontexten – inte minst i hur välfärdssamhället är uppbyggt och den roll som idéburna organisationer spelar i det.

På grund av dessa stora skillnader i hur forskningsresultaten har tillkommit bör man vara försiktig med att utifrån underlaget dra alltför långtgående slutsatser om vad de svenska idéburna organisationernas faktiska särart och mervärde består av. Studierna är helt enkelt inte tillräckligt jämförbara för att ställas bredvid varandra i en sådan analys. I de flesta fall finns det heller inte ett tillräckligt stort urval av studier för att göra bedömningar om enskilda mervärden. De resultat som redovisas i föregående avsnitt bör därför ses som fingervisningar snarare än generaliserbara slutsatser. För att göra sådana skulle krävas en utvidgad och fördjupad analys som tar större hänsyn till studiernas syfte, sammanhang och tillförlitlighet. Med dessa reservationer i åtanke vill vi dock urskilja några teman.

Värdegrunden gör en subtil skillnad

Merparten av studierna som behandlade värdegrundens inverkan på idéburna verksamheter tycktes enade om att värdegrunden fyllde en funktion, men att dess roll i de flesta fall var subtil snarare än konkret. Även där det inte fanns en direkt koppling mellan värdegrund och praktisk verksamhet tycktes kännedomen om att organisationen byggde på en viss idé eller vision medföra en känsla, hos såväl brukare som anställda och volontärer, av att verksamheten skiljde sig från andra. Värdegrundens inverkan kunde vara både positiv – i tillförandet av en positiv atmosfär, en känsla av meningsfullhet – och negativ – i ökade krav och förväntningar, eller i det motstånd till förändring och nytänkande som Epstein (1988) observerade i sin studie av sociala verksamheter i New York.

Här är det viktigt att poängtera att det i dessa studier naturligtvis finns andra faktorer som också påverkar verksamheternas inriktning och hur de upplevs. Till exempel var många av de idéburna organisationerna som ingick i studierna små, vilket skapar speciella förutsättningar och betyder att de inte är direkt jämförbara med exempelvis stora offentliga enheter (Olsson & Blomquist 2007). Dessutom är det viktigt att påpeka att samtliga av de studier som berörde värdegrundens roll fokuserade på organisationer med anställd personal; resultatet behöver därför inte vara giltiga för ideellt arbete.

Idéburna verksamheter erbjuder ofta ett annat bemötande

Merparten av de studier som granskade brukarbemötandet i idéburna sociala verksamheter enades om att dessa tenderade att erbjuda någonting utöver vad motsvarande offentliga verksamheter erbjöd. Två aspekter lyftes särskilt fram. Den ena var att de idéburna verksamheterna ofta hade ett bredare perspektiv på de problem de sökte lösa: de såg till helhet och bakgrund och inte bara enskilda problem. Många organisationer erbjöd exempelvis stöd till brukare på flera nivåer och under längre tid för att hjälpa dem att komma till rätta med sitt liv på flera plan.

Det är intressant att notera att trots att helhetssyn sedan början av åttiotalet varit en av de grundläggande principerna i socialtjänstlagen så lyftes detta ändå som något särskiljande för idéburna organisationer även i Sverige. Den andra, relaterade aspekten var att många idéburna verksamheter lade ned extra tid och insatser vid sidan av kärnverksamheten, ofta genom informellt stöd till de personer som de riktade sig till. Därmed sades de erbjuda stödformer som inte var vanligt förekommande i offentliga eller privata verksamheter. Dessa slutsatser bestod

till stor del av forskarnas eller studierespondenternas egna tolkningar av vad som skiljde de idéburna verksamheterna från offentliga eller privata motsvarigheter. Inga kontrollstudier gjordes i andra sektorer.

Det fanns ingen enighet bland studierna om det var så att brukargrupper och allmänheten kände större förtroende för idéburna organisationer än för offentliga eller privata aktörer. En studie konstaterade att brukare hade förtroende för idéburna aktörer men gjorde ingen jämförelse med andra sektorer (*Nordfeldt & Söderholm 2002*). En annan visade att allmänheten inte hade större förtroende för idéburna verksamheter än för andra, och att det snarare var människors egen bakgrund och livssituation som avgjorde vilket förtroende de kände för sociala verksamheter, oavsett sektor (*Wuthnow m.fl. 2004*). Sannolikt skiljde sig graden av förtroende för idéburna verksamheter också mellan olika verksamhetsområden, olika länder och över tid – ett par studier konstaterade att den amerikanska allmänhetens förtroende för idéburna organisationer är på väg att urholkas (*Ebrahim 2009, Mead 2007*).

Oklart om innovationsförmåga

Frågan om huruvida idéburna organisationer är mer innovativa än andra sociala aktörer förekom i diskussioner och tolkningar i kunskapsunderlaget men berördes endast i liten utsträckning i de empiriska granskningarna. En studie antydde att icke-offentliga verksamheter i högre grad än offentliga verksamheter tenderade att utveckla egna arbetsmetoder, men studien gjorde ingen skillnad mellan idéburna och privata aktörer i detta avseende (*Söderholm & Wijkström 2002*). En annan studie visade att idéburna hemtjänstverksamheter i Israel var mer stelbenta än privata aktörer inom samma område (*Schmidh 1993*). Det är värt att poängtera att de studier som visade att idéburna organisationer var mindre flexibla och innovativa än andra aktörer fokuserade på relativt etablerade och traditionsbundna organisationer (*Schmidh 1993, Epstein 1988*). Inga av studierna omfattade exempelvis sociala entreprenörer eller sociala företag – organisationsformer som anekdotiskt är kända för sitt utvecklande av innovativa arbetsmetoder och tankesätt.

Få studier granskade opinionsbildning och inverkan på samhällsutvecklingen

Endast ett fåtal studier granskade de idéburna organisationernas roll i opinionsbildning eller försökte koppla deras verksamheter till större samhällsförändringar. De som berörde dessa frågor tycktes visa att idéburna verksamheter i högre grad än offentliga och privata aktörer

prioriterade aktiviteter som gynnade samhällsnyttan, dock utan att granska utfallet av dessa insatser. I detta sammanhang är det viktigt att komma ihåg att sociala verksamheters inverkan på större samhällsförändringar i allmänhet är indirekta, och därmed svåra att utforska och mäta i empiriska studier.

Metodproblem begränsar studier av effektivitet och kvalitet

Problem med mätbarheten utgör ett hinder för undersökningar av hur socialt inriktade idéburna organisationer jämför sig med andra aktörer avseende effektiviteten och kvaliteten i verksamheterna. De två texter i kunskapsunderlaget som ändå försökte utforska dessa dimensioner var båda sekundärstudier som granskade andra forskares empiriska resultat. Schlesinger och Gray (2006) fann inga betydande skillnader i effektivitet eller kvalitet mellan vinstdrivande och icke-vinstdrivande sjukhus, men hittade däremot stora skillnader bland vårdhem, där icke-vinstdrivande vårdhem på flera punkter visade bättre resultat än de vinstdrivande alternativen. Sherman (2003) fann stora skillnader mellan utfallen i religiöst baserade och offentliga projekt för olika utsatta grupper, där de religiöst drivna idéburna verksamheterna visade de bästa resultaten. Hon redovisade emellertid inte hur hon gjorde urvalet av studierna som ingick i granskningen, vilket påverkar tillförlitligheten negativt.

Framtida forskningsbehov

Kunskapsöversikten har alltså, trots de omfattande sökningar som gjorts, identifierat relativt lite empirisk forskning som specifikt rör socialt inriktade idéburna organisationers särart och mervärde. I sökningar av sex olika databaser som initialt gav 1 588 träffar påträffades endast ett fyrtiotal empiriska studier som behandlar detta ämne. Detta knappa resultat har sannolikt flera orsaker. Dels handlar det om en ämnesrelaterad och språklig spretighet som betyder att det är svårt att identifiera den forskning som finns. Dels finns det ett antal metodproblem som medför hinder för den empiriska forskningen, med följderna att det ännu inte finns så många studier inom området.

Vi har redan diskuterat några av problemen med att mäta de kvaliteter som anses vara utmärkande för de idéburna verksamheterna, och riskerna i att inte ta särskild hänsyn till dessa i olika utvärderingsförsök. Problemen ligger delvis i att det ofta saknas klarhet i vad dessa särdrag är: det finns helt enkelt ingen enighet om vad man letar efter. En annan svårighet ligger i att de kvaliteter som anses vara utmärkande för idéburna sociala verksamheter tenderar att vara antingen stora samhällsförändringar, som integration och social rättvisa, eller

”mjuka” utfall på individnivå. Båda typerna av utfall är svåra att mäta systematiskt och riskerar därför att förbli osynliga i traditionella utvärderingar.

Därutöver finns naturligtvis en förväntan och en önskan om att idéburna sociala verksamheter ska kunna uppvisa goda resultat i traditionella kvalitetsredovisningar. Detta är emellertid inte oproblematiskt; som några forskare har påpekat ligger det en risk i att utvärdera idéburna verksamheter enligt samma principer som andra aktörer (*Goode 2006, Gustafson 2006, Kendall & Knapp 2000, Söderholm & Wijkström 2002*). Risken består i att verksamheter tenderar att efter en tid börja forma sina aktiviteter efter vad som ska utvärderas, i synnerhet när utvärderingarna är knutna till finansieringsmöjligheter. De aktiviteter som inte ingår i utvärderingarna prioriteras bort, och här kan de svårsmätbara dimensionerna som utgör de idéburna organisationernas särdrag och mervärde återfinnas. Därmed finns det en risk att en ökad efterfrågan på kvalitetsutvärderingar på sikt urholkar särarten i de idéburna sociala verksamheterna. Naturligtvis måste sociala organisationer, oavsett sektor, kunna redovisa att deras verksamheter möter rådande kvalitetskrav. Önskar de särskilda förmåner i samband med deras särdrag eller mervärde så bör de rimligtvis också kunna ge belegg för att dessa finns. I detta sammanhang är det emellertid viktigt att de som ställer krav på sådan redovisning har förståelse för svårigheterna i att redovisa idéburna organisationers mervärde och att dessa inte nödvändigtvis är synliga i en traditionell kvalitetsredovisning.

Trots materialets spretighet fyller översikten en viktig funktion i att belysa vilka teman som berörs i den existerande forskningen och var kommande forskningssatsningar bör riktas för att man i framtiden ska kunna uttala sig med större säkerhet om idéburna organisationers särart och mervärde. I föregående avsnitt redovisades forskningsresultaten under de huvudsakliga teman som identifierades i kunskapsunderlagets frågeställningar: värdegrundens funktion, brukarnas bemötande, innovation, röst, effektivitet och kvalitet samt inflytande på samhällsutvecklingen. Det forskningsområde som var minst representerat i studierna var idéburna verksamheters inverkan på olika samhällsförändringar. Sannolikt kan detta åtminstone delvis förklaras av att det är mycket svårt att mäta enskilda organisationers effekt på samhället i stort. Vi fann också jämförelsevis få studier som empiriskt granskade de idéburna organisationernas innovationsförmåga eller deras roll som opinionsbildare. Vanligast förekommande var granskningar av värdegrundens funktion för verksamheterna samt olika aspekter av brukarnas perspektiv och bemötande.

En betydande brist i kunskapsunderlaget är att relativt få studier jämförde idéburna sociala insatser med offentliga eller privata verksamheter av liknande slag och storlek. Sammanlagt 16 av de 43 studier vi granskade innehöll någon form av tvärsektoriell jämförelse, och endast fem av dessa jämförde samtliga tre sektorer. Detta betyder att det i de flesta fall inte gick att urskilja om de positiva eller negativa egenskaper som skildrades var särskiljande för idéburna organisationer eller om de hörde samman med helt andra faktorer, exempelvis organisationernas storlek eller verksamhetsområden. För att utesluta alternativa förklaringar av de observerade egenskaperna behövs jämförande studier. Men vad är det som ska jämföras? Här finns inga självklara svar. Denna översikt har visat att vi har mycket lite tillförlitlig kunskap om hur idéburna sociala insatser i Sverige skiljer sig från privata eller offentliga verksamheter. Forskningen har många hål att fylla. Vilka forskningsområden som prioriteras måste bero på vilka kunskapsbehov som finns bland forskarna, organisationerna själva, deras finansörer och allmänheten.

Utifrån denna översikt kan vi emellertid erbjuda några initiala tankar kring detta framtida arbete. För det första betyder den stora variation av organisationsformer och verksamhetsområden som ryms inom det sociala området att det inte är fruktbart att försöka dra slutsatser om idéburna organisationer som grupp. Istället måste nedslag göras i särskilda verksamhetsområden, exempelvis där idéburna organisationer är mest verksamma eller där det uppstår konkurrens med andra typer av utförare. Även studier av specifika verksamhetsområden måste emellertid tänkas igenom och avgränsas. Vilka mervärden eller egenskaper är det som ska mätas, och vems definition av dessa ska användas? Vilka förväntningar finns på de idéburna verksamheterna, är de rimliga och går de att mäta? Vilket perspektiv ska ligga i fokus? Urvalet av studieobjekt är naturligtvis avgörande, men det är också problematiskt – i synnerhet i Sverige där den idéburna sociala sfären är relativt begränsad i omfång. Inom många verksamhetsområden finns det helt enkelt inte tillräckligt många organisationer som liknar varandra i storlek och inriktning men som skiljer sig i det man vill utvärdera för att en tillförlitlig jämförelse ska vara möjlig.

Några möjliga forskningsområden finns dock. Hem för vård och boende inom missbrukarvården är ett exempel där det finns etablerade verksamheter som har olika ägandeform men som i övrigt liknar varandra i storlek och inriktning. Dessa skulle kunna vara passande för jämförande studier i större omfång än de som citeras i denna översikt (*Söderholm & Wijkström 2002, Nordfeldt & Söderholm 2002*). Andra verksamhetsområden som kan lämpa sig för jämförande forskningsstudier är exempel-

vis äldreboenden, stödinsatser för hemlösa, och idéburna verksamheter inom sjukvården och stöd till funktionshindrade, som i allt större utsträckning drivs på idéburen grund.¹⁴

AVSLUTNINGSVIS KAN VI konstatera att denna kunskapsöversikt visade att forskningen om socialt inriktade idéburna organisationers särart och mervärde fortfarande är i ett tidigt skede, i synnerhet i Sverige. De studier som ingick i underlaget gav endast fingervisningar om vad sådan forskning kan tänkas visa. Ett nästa steg bör vara att utifrån denna översikt och det rådande kunskapsbehovet inom det sociala området ta initiativet till mer omfattande studier av hur olika verksamhetstyper skiljer sig åt.

.....
14 Enligt Famna, riksorganisationen för nonprofit vård och omsorg, växte delar av idéburen vård och omsorg kraftigt under åren 2003–2008. De av Famnas medlemsorganisationer som växte mest var i branscherna sjukvård (som ökat antal anställda med 71% och omsättningen med 103%) och verksamheter som ger stöd och service till funktionshindrade (anställda + 10% och omsättningen + 39%).
Se www.famna.org/arkiv.html.

Referenser

- Abzug, R. (2007). *Wishful thinking about nonprofits*. I *Society*, Vol. 44 (3): 454-7.
- Andersén, A., Lundin, A. & Sundgren, G. (2003). *Folkbildningens särart?* SOU 2003:94. Stockholm: Fritzes.
- Appleton, L. (2005). *The role of nonprofit organizations in the delivery of family services in 11 EU member and applicant states*. I *International Social Work* 2005, Volume 48 (3):251-262.
- Barman, E.A. (2002). *Asserting difference: the strategic response of Nonprofit Organizations to Competition*. I *Social Forces*, 2002, Vol. 80 (2):1191-1222.
- Blennerberger, E., Jess, K. & Olsson, L-E (1999). *Social ekonomi och mervärde. I Regeringskansliet Social ekonomi - en tredje sektor för välfärd, demokrati och tillväxt?* Stockholm: Kulturdepartementet.
- Boddie, S.C. & Cnaan, R.A. (2006). *Concluding Remarks: Common Findings and Challenges. I Boddie, S.C. & Cnaan, R.A. (red) Faith-Based Social Services: Measures, Assessments and Effectiveness*. Binghampton: Haworth Pastoral Press.
- Bozzo, S.L. (2000). *Evaluation Resources for Nonprofit Organizations. Usefulness and Applicability*. I *Nonprofit Management and Leadership*, Vol.10 (4): 463-472.
- Burke, S.C. (2005). *Niche Servicing: Promise and Peril for Field Collaborations*. I *Arete - Columbia South Carolina*, 2005, Vol.29 (1): 93-98.
- Campbell, D. & Glunt, E. (2006). *Assessing the Effectiveness of Faith-Based Programs: a Local Network Perspective*. I *Journal of Religion & Spirituality in Social Work*, Vol. 25(3/4): 241-259.
- Cnaan, R.A., Sinha, J.W. & McGrew, C.C. (2004). *Congregations as Social Service Providers: Services, Capacity, Culture and Organizational Behaviour*. I *Administrations in Social Work*, Vol.28 (3/4): 47-68.
- Communities and Local Government (2010). *2008-09 Citizenship Survey Volunteering and Charitable Giving Topic Report*. London: Communities and Local Government.
- Di Maggio, P. & Anheier, H.K. (1990). *The sociology of nonprofit organizations and sectors*. I *Annual Review of Sociology*, Vol.16:137-159.
- Ebaugh, H.R., Pipes, P.F., Saltzman Chafetz, J. & Daniels, M. (2003). *Where's the Religion? Distinguishing Faith-Based from Secular Social Service Agencies*. I *Journal for the Scientific Study of Religion*, 2003, Vol.42 (3): 411-426.
- Ebrahim, A. (2009). *Placing the Normative Logics of Accountability in "Thick" Perspective*. I *American Behavioural Scientist*, Vol. 52 (6): 885-904.
- Elson, P.R. (2006). *Ties that bind? An empirical exploration of values in the voluntary sector: value importance, hierarchy and consensus in the independent hospices in the UK*. I *Voluntary Sector Working Paper 2*, 2006. London: London School of Economics.
- Eneroth, B. (1993). *Helande tomrum - Om en unik kvalitet i frivilligt socialt arbete. Med människa i en föränderlig värld, nr 3*. Stockholm: Röda Korsets skriftserie.
- Epstein, W. (1988). *"Our town": a case study of ideology and the private social welfare sector*. I *Journal of sociology and social welfare* 1988, Vol. 15 (3): 101-123.

- Fennell, E., Gavelin, K. och Wilson, R. (2008). *Better together: improving consultation with the third sector*. London: Office of the Third Sector.
- Ferraro, E. (2003). *From pavement to piazza: grassroots social work to counteract the globalization of marginality*. I *Social Policy & Administration*, Vol. 37 (2): 198–217.
- Forum för Frivilligt Socialt Arbete (2004). *Från välgörenhet till integrerad välfärdsresurs? – frivilligarbetet och den offentliga välfärden*. Dokumentation från hearing den 24 september 2004. Stockholm: Forum för Frivilligt Socialt Arbete och Statens offentliga utredningar.
- Forum för Frivilligt Socialt Arbete (2006). *Samhället är större än staten*. Stockholm: Forum för Frivilligt Socialt Arbete.
- Garland, D.R. & Chamiec-Case, R. (2005). *Before – and After – the Political Rhetoric: Faith-Based Child and Family Welfare Services*. I *Social Work and Christianity*, 2005, Vol.32 (1): 22–43.
- Gavelin, K. (2010). *Uppföljning av Överenskommelsen. Första delrapporten*. Stockholm: Överenskommelsen.
- Gibbons, J. & Thorpe, S. (1989). *Can voluntary support projects help vulnerable families? I British journal of social work 1989*, 19:189–202.
- Goode, J. (2006). *Faith-Based Organizations in Philadelphia: Neoliberal Ideology And the Decline of Political Activism*. I *Urban Anthropology*, Vol. 35 (2–3): 204–236.
- Grettenberger, S.E., Bartkowski, J.P. & Smith, S.R. (2006). *Evaluating the effectiveness of faith-based welfare agencies: methodological challenges and possibilities*. I *Journal of Religion & Spirituality*, Vol.25 (3/4): 223–240.
- Gustafson, A. (2006). *Normer och praxis – tre ideella föreningar och deras redovisning*. Doktorsavhandling. Göteborg: BAS förlag.
- Gustafson, A. (2008). *Redovisning och kontroll av ideell verksamhet*. Stockholm: Sober förlag.
- Hodge, D.R. (2000). *Do Faith-Based Providers Respect Client Autonomy? A Comparison of Client and Staff Perceptions in Faith-Based and Secular Residential Treatment Programs*. I *Social Thought*, 2000, Vol. 19(3):39–56.
- Hultén, P. & Wijkström, F. (2006). *Särart och mervärde i den ideella sektorn. En studie av ledares syn på de idéburna organisationernas betydelse*. Stockholm: Socialstyrelsen
- Isett, K.R. & Provan, K.G. (2005). *The Evolution of Dyadic Interorganizational Relationships in a Network of Publicly Funded Nonprofit Agencies*. I *Journal of Public Administration Research*, 2005, Vol.15 (1):149–165.
- Jess, K. (1998). *Kvalitet för brukare. Frivilligt socialt arbete ur ett brukarperspektiv*. Stockholm: Sköndalinstitutet.
- Johansson, S. (2005). *Kommunalt stöd till sociala ideella organisationer*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Kearns, K.P. (2006). *Faith-Based and Secular Social Service Agencies in Pittsburgh: Location, Mission and Organizational Capacity*. I *Journal of Community Practice*, 2006, Vol.14 (4): 51–69.
- Kendall, J. & Knapp, M. (2000). *Measuring the Performance of Voluntary Organizations*. I *Public Management: an international journal of research and theory*, Vol. 2 (1): 105–132.
- Kendall, J. (2003). *The Voluntary Sector*. Abingdon: Routledge.
- Kinney, N.T. & Carver, M.L. (2007). *Urban Congregations as Incubators of Service Organizations*. I *Nonprofit Management and Leadership*, 2007, Vol.18 (2): 193–214.
- Longoria, R.A. (2005) *Is interorganizational collaboration always a good thing?* I *Journal of sociology and social welfare*, 2005, Vol 32 (3):123–138.
- Lorentzen, H. (1992). *The Norwegian welfare state and state scepticism in the 1980s*. I L.Ellingsen and U.Torgersen, eds., *What kind of Safety Net? The Welfare State in Norway and Eastern Eu 1992*, 6 INAS rapport.

- Lundström, T. och Wijkström, F. (1997). *The Nonprofit Sector in Sweden*. John Hopkins Nonprofit Sector series 11. Manchester: Manchester University Press.
- Mack, M., Uken, R. & Powers, J. (2006). *People Improving the Community's Health: Community Health Workers as Agents of Change*. I *Journal of Health Care for the Poor and Underserved*, 2006, Vol.17: 16-25.
- Matsunaga, Y. & Yamauchi, N. (2003). *Is the government failure theory still relevant?* I *Annals of Public and Cooperative Economics*, 2003, Vol. 75 (2): 227-263.
- Mead, J. (2007). *Confidence in the Nonprofit Sector Through Sarbanes-Oxley-Style Reforms*. I *Michigan Law Review*. Vol 106: 881-900.
- Mehta, K. & Yunong, H. (2004). *A cross-national study of senior volunteerism in two non-governmental organisations in singapore and P.R. China*. I *Hallym International Journal of Aging* 2004, Vol 6 (2): 157-173.
- Middleton, L. (1999). *The social exclusion of disabled children: the role of the voluntary sector in the contract culture*. I *Disability and society*, Vol.14 (1): 129-139.
- Moore McBride, A. (2006). Civic engagement, older adults and inclusion. Civic engagement in older life. I *The American Society on Aging*, Vol 30 (4): 66-71.
- Morris, C.L. & Dickie, L. (2007). *Gender and Spirituality in Non-Governmental Organisations*. I *International Journal of Diversity*, Vol. 6 (6):93-99.
- Mulroy, E.A. & Shay, S. (1997). *Nonprofit Organizations and Innovation: A Model of Neighborhood-Based Collaboration to Prevent Child Maltreatment*. I *Social Work*, 1997, Vol.42 (5): 515-524.
- Nordfeldt, M. & Söderholm, J. (2002). *Frivilligorganisationer som uppdragsgivare. Vad betyder det för brukarna?* Stockholm: Socialstyrelsen.
- Olsson, L-E. & Blomquist, L. (2007). *Värden som grund. Arbete i en idéburen vård- och omsorgsorganisation*. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Peterson, N.A. & Hughley, J. (2002). *Tailoring organisational characteristics for empowerment: accommodating individual economic resources*. I *Journal of community practice* 2005, Volume 10 (3): 41-59.
- Powell, W.W. & Steinberg, R. (2006) *The Non-Profit Sector. A Research Handbook*. Second Edition. New Haven: Yale University Press.
- Regeringskansliet (2009). *Regeringens skrivelse 2008/09:207. Överenskommelsen mellan regeringen, idéburna organisationer inom det sociala området och Sveriges Kommuner och Landsting*. Stockholm: Integrations- och jämställdhetsdepartementet.
- Regeringskansliet (1993). *Frivilligt socialt arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt*. SOU 1993:82. Stockholm: Socialdepartementet
- Reinfeldt, F. (2006). *Regeringsförklaringen 6 oktober 2006*. Stockholm: Statsrådsberedningen.
- Rubin, H. (1993). *Understanding the Ethos of Community-Based Development*. I *Public Administration Review*, 1993, Vol.53 (5):428-437.
- Schlesinger, M. & Gray, B.H. (2006). *Nonprofit Organizations and Health Care: Some Paradoxes of Persistent Scrutiny*. I *Powell, W.W. & Steinberg, R. The Non-Profit Sector. A Research Handbook*. Second Edition. New Haven: Yale University Press.
- Schmid, H. (1993). *Non-profit and for-profit organisations in home care services: a comparative analysis*. I *Home Health Care Services Quarterly*, 1993, Vol. 14 (1): 93-111.
- Sherman, A.L. (2003). *Faith in communities: a solid investment*. I *Society*, 2003, January/February: 19-26.
- Smith, S.R. & Sosin, M.R. (2001). *The Varieties of Faith-Related Agencies*. I *Public Administration Review*, 2006, Vol.61 (61): 651-670.
- Socialstyrelsen (2009). *Boendelösningar för hemlösa personer - en kunskapsöversikt*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Sosin, M.R., Smith, S.R. (2006). *New Responsibilities of Faith-Related Agencies*. I *The Policy Studies Journal*, 2006, Vol.34 (4): 533-562.

- Svedberg, L. (2005). *Det civila samhället och välfärden: ideologiska önskedrömmar och sociala realiteter. I E. Amnå Civilsamhället – några forskningsfrågor*. Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond & Gidlunds förlag.
- Svedberg, L. & L. Trägårdh (2006). *Introduktion. I Det civila samhället som forskningsfält: Nya avhandlingar i ett nytt sekel*. Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond & Gidlunds förlag.
- Svedberg, L., von Essen, J. & Jegermalm, M. (2010). *Svenskarnas engagemang är större än någonsin*. Ersta Sköndal högskola arbetsrapportserie 68. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Svenska missionsrådet (2010). *Civila samhällets mervärde i utvecklingssamarbetet*. Stockholm: Svenska missionsrådet.
- Söderholm, J. & Wijkström, F. (2002). *Offentlig sektor, näringsliv eller ideell regi – hur påverkar valet av institutionell form vården av missbrukare?* Stockholm: Socialstyrelsen.
- Thomas, M.L. (2009). *Faith and Collaboration: a Qualitative Analysis of Faith-Based Social Service Programs in Organizational Relationships*. I *Administration in Social Work*, 2009, Vol.33: 40–60.
- Trudeau, D. (2008). *Junior Partner or Empowered Community? The Role of Non-profit Social Service Providers amidst State Restructuring in the US*. I *Urban Studies*, 2008, Vol. 45 (13): 2805–2827.
- Waddock, S.A. & Post, J.E. (1991). *Social entrepreneurs and catalytic change*. I *Public Administration Review*, 1991, Vol.51 (5):393–401.
- Wijkström, F. & Einarsson, T. (2006). *Från nationalstat till näringsliv? Det civila samhällets organisationsliv i förändring*. Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm.
- Wijkström, F. & Lundström, T. (2002). *Den ideella sektorn. Organisationerna i det civila samhället*. Stockholm: Sober förlag
- Williams, C. (2005). *Harnessing the community sector*. I *Community work and family*, Vol. 8 (1): 37–51.
- Williams, F. & Roseneil, S. (2004) *Public values of parenting and partnering: voluntary organisations and welfare politics in new labour's britain*. I *Social Politics: international studies in gender, state and society*, 2004, Vo. 11 (2): 181–216.
- Wuthnow, R., Hackett, C. & HSU, B.Y. (2004). *The Effectiveness and Trustworthiness of Faith-based and other Service Organisations: a Study of Recipients' Perceptions*. I *Journal for the Scientific Study of Religion* 2004, Vol. 43 (1):1–17.
- Yancey, G., Rogers, R., Singletary, J., Atkinson, K. & Thomas, M.L. (2004). *Public-private partnerships: interactions between faith-based organizations and government entities*. I *The Social Policy Journal*, 2004, Vol.3 (4):5–17.
- Zimmeck, M. (2010). *The Compact 10 years on: government's approach to partnership with the voluntary and community sector in England*. I *Voluntary Sector Review*, Vol. 1 (1) 2010, 123–133.